

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

**STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI**

V

**CENTENAR CONSTANTIN NOICA
(1909–2009)**

Coordonatori:
Acad. Alexandru Surdu
Viorel Cernica
Titus Lates

Ediție îngrijită de: Mona Mamulea

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2009

CATEGORII TRADIȚIONALE ȘI CATEGORII ALE ELEMENTULUI LA CONSTANTIN NOICA

DRAGOȘ POPESCU

Poate fi justificată alăturarea celor trei tabele categoriale – platonician, aristotelic și kantian – operată de Noica în *Douăzeci și șapte trepte ale realului*? Pot fi privite categoriile din aceste tabele drept „trepte”, adică decurgând, într-un fel sau altul, unele din altele? La prima vedere răspunsul este negativ, chiar dacă filosoful susține, uneori, că folosirea curentă a termenului de „categorie” a devenit foarte liberă. Nu relaxarea terminologică – în măsura în care caracterizează epoca, ea este mai ales o adaptare la necesități noi, și mai puțin o slăbire a rigorii – îndreptățește această propunere. Nu avem de-a face cu un fel de diluare a semnificației, o privire de departe care, mai curând, să atenueze asperitățile dintre cele trei liste decât să degajeze căile de comunicare dintre ele.

Dimpotrivă, privindu-le în *contextul* filosofic și cultural în care s-au născut și prin înrâurirea pe care au avut-o, dincolo de stricta lor aplicare la obiectele pe care le au în vedere, tabelele categoriale clasice încep să-și dezvăluie în maniera potrivită legăturile dintre ele. Mai mult aceste legături nevăzute decât categoriile însele par a-l interesa pe filosoful român. Aproximative la început, când sunt doar bănuite, aceste legături devin tot mai sigure pe măsură ce construcția înaintează, conducându-l pe Noica spre descoperirea *altor* categorii, în măsură să dea seamă și de cele clasice.

Construcția lui Noica nu este prilejuită de vreo dificultate, ci de un succes. Succesul fără precedent al științei moderne pune problema temeiului însuși al științei. Acest temei va fi regăsit în tradiția speculativă care urmează să fie, tocmai din acest motiv, reabilitată. Gândirea va avea, de data aceasta, de parcurs un drum invers, spre origini, spre propriile ei izvoare.

Prima „categorie” din suita celor trei tablouri este ființa (în formula sa platoniciană). Ea este, totodată, și ținta urmărită, nu doar punctul de plecare. În momentul în care va fi atinsă, la capătul unui periplu circular, vom constata că s-a recuperat mai mult decât ceea ce se lăsase în urmă, că ființa originară este doar un aspect al celei care apare la capătul drumului invers.

În plus față de Platon, Aristotel și Kant, care au reușit să „identifice ideile cele mai generale ale cugetului omenesc” – cum spune Noica în *Cuvânt înainte la Douăzeci și șapte trepte ale realului* – având la dispoziție lumea și gândirea, filosofului devenirii întru ființă îi este disponibilă cultura, un dublu al lumii și

gândirii fără de care evaluarea ar fi lipsită de obiect. Categoriilor elementului, deși nu le este interzisă raportarea la lumea înconjurătoare imediată, le este proprie mai ales lumea culturii, care constituie „împărăția” lor.

Efortul constructiv al lui Noica a fost susținut de încrederea lui în rolul filosofiei, care nu s-a încheiat și nu se va încheia niciodată. Dimpotrivă, crede Noica, filosofia este acum mai necesară ca altădată, ea putând să ofere gândirii „naivitatea secundă”, care-i lipsește în era științei.

Vom urmări în continuare să punem în lumină *dezvoltarea* pe care Noica o întrevede în succesiunea categoriilor clasice. În partea întâi, respectăm propria schemă a lui Noica, din *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, ținând cont de diversele referiri ale sale cu privire la categoriile clasice din alte lucrări, unele – precum comentariile la unele scrieri logice ale lui Aristotel – special dedicate confirmării ei.

În partea a doua va fi vorba despre categoriile elementului, care reprezintă justa interpretare a celor clasice. Astfel, descoperim la Noica o abordare sistematică a problemei categoriilor; altminteri, apropierea celor trei tabele categoriale ar fi doar „anecdotică”, o simplă istorie a ideilor filosofice, mod de a aborda o problemă pe care Noica nu l-a cultivat.

I. CATEGORIILE TRADIȚIONALE LA CONSTANTIN NOICA

1. TABLOUL PLATONICIAN ȘI CELE MAI SIMPLE REALITĂȚI

a) Problema multiplicității ideilor

Opera lui Platon – cea cunoscută de noi – n-a fost destinată elevilor săi, ci publicului. Expunerea dialogată, deși dă farmec lecturii, nu favorizează precizia pe care o cere un text filosofic. Situația lui Platon în istoria filosofiei este inversă celei a lui Aristotel, din a cărui operă s-au păstrat doar cursurile ținute în Liceul pe care l-a fondat. Reconstituirea *filosofiei* lui Platon nu este însă imposibilă. Partea centrală a învățăturii sale o constituie teoria ideilor. Pentru a degaja ideile, Platon folosea definiția, procedeu preluat de el de la Socrate și exersat în dialogurile de tinerețe. Prin definiție, pornind de la lucrurile sensibile, se putea obține esența acestora¹.

Platon separă aceste esențe sau idei de lucrurile sensibile și se concentrează asupra lor. Studiul ideilor separate constituie teoria ideilor. Terminologia oscilantă a lui Platon face ca termenul „idee” să apară în dialoguri sub trei denumiri: *eidos*, *genos*, *idea*². S-a constatat că Platon preferă una dintre aceste denumiri, în funcție de raportarea ideii la un context gnoseologic, ontologic sau moral. Bunăoară,

¹ Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *Opere* VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 26.

² *Ibidem*, p. 28.

denumirea „genos” este folosită de Platon atunci când se referă la *sfera ideii*³. Această observație este valabilă pentru cele cinci genuri supreme (*megista ton genon*), pe care Noica le consideră ca alcătuind cel mai vechi dintre cele trei tabele categoriale tradiționale.

Admițând multiplicitatea ideilor, Platon este nevoit să instaureze ordine în lumea nou ivită. Genurile supreme sunt menite să ducă la îndeplinire organizarea acestei lumi. Există o anumită necesitate a introducerii genurilor supreme de către Platon, sub pericolul proliferării ideale necontrolate. Platon menține o ființă *totală*, care dă seamă de întregul tablou al celor cinci genuri supreme⁴. Arhitectura genurilor supreme prevestește categoriile elementului ale lui Noica (vezi *infra*).

Se constată de la început că genurile supreme nu sunt categorii în sensul obișnuit al termenului. Ele nu se *spun* despre ceva anume, nu sunt predicate universale ale unor judecăți posibile. Ele trimit mai degrabă la postpredicamentele enumerate de Aristotel în finalul *Categoriilor* sale.

Cele cinci genuri supreme sunt: ființa, starea, mișcarea, identitatea și alteritatea. Printre ele, ființa are un statut special. Amestecul (*mixis*) genurilor supreme nu presupune nimic din lumea sensibilă. El reclamă, pe deasupra, respectarea unor reguli impuse chiar de ideile în cauză: mișcarea și starea, de exemplu, aflate în relație de contrarietate, nu comunică. De asemenea, identicul și diferitul nu comunică. Statutul special al ființei constă în aceea că poate comunica cu fiecare dintre celelalte patru. Observându-se cuplarea, prin intermediul ființei, a termenilor tabloului, s-a vorbit, la Platon, despre o dialectică speculativă. S-a mers chiar mai departe, încercându-se fixarea, în tabloul platonician, a originii categoriilor aristotelice, unde se constată un fenomen similar⁵.

Dar, așa cum am spus, la Platon nu se poate vorbi despre categorii propriu-zise. Genurile platoniciene *participă*, nu se *predică* unele despre altele. Mai mult decât atât, lucrurile *nu* participă la aceste genuri supreme⁶, care sunt, la Platon, examinate în sine și pentru sine. Nu este vorba, ca la Aristotel, de a predica ceva despre *unul sau mai multe* lucruri. Poate că, la început, Aristotel a intenționat să regândească tabloul lui Platon, dar luând în considerare *și* lucrurile (față de care maestrul său s-a dovedit neînțelegător) – la care se raportează categoriile sale –, *și* predicarea – forma raportării însăși –, rezultatul a fost diferit.

b) Modelul îmbinării ideilor din dialogul *Sofistul*

Locul în care Platon analizează detaliat cele cinci genuri supreme este dialogul *Sofistul*. Consecvent principiului după care orice traducere este și o

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁵ D. Bădărău, *Categoriile lui Aristotel*, în „Revista de filosofie”, tom. 12, nr. 1, 1965, p. 13–27.

⁶ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 43.

interpretare, Noica a tradus acest dialog, așa cum a tradus și *Categoriile* aristotelice. El a schițat și o interpretare a dialogului, rămasă neîncheiată. Referirile la *Sofistul* nu lipsesc din restul operei sale.

Sofistul este o continuare directă a lui *Theaitetos* și premerge *Omului politic*. Conform tradiției, ar fi făcut parte dintr-o tetralogie, din care ultima parte, *Filosoful*, n-a mai fost scrisă. Coordonatele exterioare ale dialogului îndrumă către determinarea naturii sofistului, prezentat ca o făptură cu aspecte multiple care nu se lasă cu ușurință cuprinse într-o definiție.

Nu este întâmplător că personajul central al dialogului, Străinul din Eleea (prin tradiție identificat cu Platon însuși, identificare la care Noica subscrie), este un discipol al „marelui Parmenide”. Un filosof eleat era cel mai îndreptățit să vorbească „despre ceea ce ființează” (subtitlul dialogului – care nu îi aparține lui Platon – descriind adecvat adevăratul subiect al scrierii).

Așa cum obișnuiește în mai toate dialogurile sale, Platon începe prin căutarea definiției, în speță a definiției sofistului. Dialogul merge pe firul acesta până la 232a, unde direcția se schimbă. Ajunși în acest punct, Străinul din Eleea și Theaitetos rezumă cele șase definiții anterioare, ceea ce, așa cum spune Noica într-o notă, „face inutilă orice punere în ordine și schematizare din partea interpretului asupra metodei și semnificației aplicării ei”⁷. Cele șase definiții sunt circumscrise unei probleme locale și au în comun procedul de apropiere succesivă de esența sofistului, comparat de Noica cu cel de găsim a unui cuvânt în dicționar.

Adevărata problemă „explodează” în momentul în care protagoniștii trebuie să elucideze natura falsului. Chestiunea nu este legată la Platon de enunț, ci de „meșteșugul de-a reda imagini”. Abia de la Aristotel falsul va fi legat de propozițiile afirmative; Platon leagă falsul de neființă, „medierea” îndeplinind-o meșteșugul numit. Problema falsului are, așadar, în primă instanță, o semnificație *ontologică*. Falsul, plasat în sfera neființei, îl conduce pe Platon către atitudinea, atât de des citată, față de născocitorii de imagini. Aceștia „introduc acum, în imaginile lor, nu pe cele reale, ci pe cele care sunt aparente” (236a). Dar, spre deosebire de redarea întocmai, avem de-a face aici cu o plăsmuire, ceva care deformează realitatea. Putem, oare, să acordăm ființă plăsmuirii, din moment ce ea prejudiciază realitatea? Mai târziu, pentru cunoscătorii învățaturii aristotelice, nedumerirea va căpăta o soluție; pentru Platon însă, ea persistă ca atare. Odată cu el, Străinul din Eleea spune: „Gândul de mai sus (a califica falsul ca fiind – n.n.) a cutezat să ne ducă la presupunerea că neființa există. Căci, altminteri, falsul nu s-ar ivi” (237a). Într-o notă la textul platonician, Noica observă: „Se putea la fel de bine spune, în loc de neființă la singular, neființe la plural”. Această notă are sens în cadrul ontologiei lui Noica, și duce cu gândul la reproșurile filosofului față de Ființa parmenidiană și atributele ei, un concept greu utilizabil din cauza „masivității” lui.

⁷ Este vorba despre nota 17, în Platon, *op. cit.*, p. 387.

Pornind de la faptul că „ce nu este” nu se poate aplica celor ce sunt (237c), Străinul arată că „ce nu este” nu se poate spune despre „ceva”, „ceva anumit”, „ceva și altceva”, „niște”, toate aceste expresii desemnând ființări. „Nimicul”, la care se aplică „ce nu este”, nu aduce nimic care să fie de folos analizei. „Nimicului” nu i se pot aplica unitatea sau pluralitatea (238b). El este „de neconceput, ca și de nerostit, de neproclamat și irațional” (238c). Până aici, eleatismul înaintea triumfător. Dar se ivesc curând și dificultățile: ceea ce era irațional tocmai a fost proclamat, fie și din nebăgare de seamă, ca fiind Unu, semănând mult cu ființa, despre care știam că e singura care ar putea avea acest atribut. Ființa pierde, simultan, atributul totalității.

Cu titlu de ipoteză, și numai pentru a confirma tezele maestrului său, Străinul se vede nevoit să accepte că „într-un fel, este ceea ce nu este și, la rândul său, ceea ce nu este este” (241d). Aceasta este, pentru el, numai o trecere temporară, strategică, în tabăra adversă, unde se poate face mai lesne o evaluare a alternativelor, ușurată de o convenție terminologică, subliniată ca atare de Noica: Platon folosește *doi* termeni pentru ființă. Ființa lucrurilor (*to on*) se referă la ființările anumite și are un sens restrâns. Dimpotrivă, pentru ființa în general, ființa privită în sine, Platon utilizează termenul *ousia*.

Platon pornește de la ființa lucrurilor, treptat ridicându-se către ființa generală, preeminentă printre cele cinci „categorii”. Ființa lucrurilor nu îndeplinește condiția Unului. Este necesar, de aceea, să fie introdusă ființa (*ousia*) care să îndeplinească condițiile eleate. Aceste condiții sunt însă slăbite, din moment ce Platon este obligat să admită că ființa (*ousia*) trebuie să accepte mișcarea (249b). Este vizibil, în *Sofistul*, efortul lui Platon de a revizui parmenidismul *fără a-l trăda în esența sa*. Platon se dovedește în continuare un eleat, deși unul moderat. Totuși, acceptarea mișcării și repaosului, simultan, alături de ființă, nu simplifică lucrurile. Rezolvarea vine „de sus”, prin clarificarea relațiilor dintre ființa cu o sporită generalitate (*ousia*) și mișcare, pe de o parte, și ființă (*ousia*) și repaos, pe de alta (251d). Deoarece este evident că mișcarea și starea nu acceptă să se îmbine laolaltă, Străinul din Elea și interlocutorul său sunt siliți să inventeze un model care să permită aceasta: „acela care este în stare [...] să vadă o singură Idee în mai multe care subzistă fiecare separat, să o vadă îndeajuns extinsă peste tot mai multe [...]; iată ce înseamnă a ști să deosebești [...] ce anume pot avea în comun feluritele lucruri și ce nu” (253c). Modul în care e pusă problema este extrem de important atât pentru înțelegerea scopurilor lui Platon, cât și pentru înțelegerea scopurilor lui Noica. „Elementul” lui Noica respectă cerințele formulate de Platon pentru modelul său. Invers, modelul propus de Platon pentru a explica pe „ce nu este” anticipează modelul lui Noica al „devenirii într-o ființă”. În sfera ființei totale, Platon înfățișează pe „ce nu este” ca fiind altul, diferitul, alteritate pur și simplu. „Ce nu este” poate fi înțeles prin ființă, fără să fie altceva decât ființă, deoarece ființa are genuri. Tot așa, la Noica, devenirea nu va fi altceva decât ființă, ci va fi devenire *întru* ființă.

c) Complementaritatea genurilor supreme

În *Lămuriri preliminare* la dialogul *Sofistul*, Noica vorbește, modernizându-l pe Platon, despre complementaritatea în care se află genurile supreme platoniciene⁸. Complementara unei realități este definită ca tot ceea ce *nu* este realitatea respectivă. Există însă o precizare ce trebuie să însoțească această interpretare: genurile supreme platoniciene sunt complementare *între ele, nu cu privire la realități*. Această clauză se extinde asupra unei teme a gândirii lui Noica și are consecințe în înțelegerea transferului de concepte de la filosofie către științe.

Complementaritatea, care și-a început cariera ca un aspect al speculației platoniciene, unde se afla pe terenul ființei, a sfârșit prin a fi regăsită, de fizica modernă, în realitate. Înțelegerea acestui fenomen, care nu este pur și simplu istoric, îndreptățește interpretarea tabloului lui Platon din *Douăzeci și șapte trepte ale realului*. Aici, Noica consideră „categoriile” platoniciene corespunzătoare realului anorganic, fizico-chimic. Or, așa cum am arătat, genurile supreme nu corespund *direct* realității, cu atât mai puțin unei părți determinate a ei. Tot așa, categoriile lui Aristotel nu vor fi *nemijlocit* corespunzătoare realului organic, și nici conceptele pure ale lui Kant naturii reflectate și omului (sensurile antropologic sau psihologic ale criticismului kantian fiind prea restrânse). În „dialectica spiritului” a lui Noica, corespondența derivă din succesiunea categoriilor. Unitatea lor solicită găsirea temeiurilor pe care s-a dezvoltat. „Privirea înapoi” asimilează întregul drum pe care gândirea l-a parcurs.

Într-un anumit sens, corespondența dintre genurile supreme și realul anorganic pare să se impună de la sine: dintre toate categoriile examinate de Noica, cel al lui Platon pare cel mai *simplu*, cum este și realul fizico-chimic, alcătuit din „vreo 100 de elemente pe care le-a rânduit în sânul lumii”⁹. Simplitatea lui ascunde activitatea unei forțe generatoare nebănuite, căci, deși realul organic și cel al naturii reflectate manifestă o complexitate uriașă în comparație cu cel fizico-chimic, ele apar, în concepția lui Noica, ca specificare, ca îmbogățire calitativă a realului primar, proces pe care îl descrie teoria elementului. Simplitatea aparentă a tabloului platonician se explică prin aceea că, urmărind realitățile ultime, este speculativ. Este plasat acolo unde gândirea are misiunea cea mai grea: de a conceptualiza totul, într-o primă instanță. La capătul celălalt, Noica va plasa propriile sale categorii ale elementului.

Ca încercare plasată în sfera speculativului, tabloul lui Platon este elementar, dar nu prin simplitate, ci prin maxima lui generalitate. El oferă deschiderea necesară exercițiului ulterior al lui Aristotel asupra realului organic, este un fel de suport pentru acesta.

⁸ *Lămuriri preliminare*, în: Platon, *Opere VI*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 309.

⁹ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1969, p. 22.

Soluția dată de Platon, spune Noica, este obținută „între Parmenide și Heraclit”¹⁰, ceea ce permite observația că, într-un fel, în *Sofistul*, filosoful român vede o primă manifestare – încă neconștientizată – a temei devenirii întru ființă. Platon nu epuizează întrebările filosofiei speculative, ceea ce nu este, de altfel, posibil. El însă le *pune*, un fapt nu mai puțin important¹¹.

Prin înstăpânirea asupra a ceea ce nu este, Străinul din Elea se apropie decisiv de definiția sofistului, cea de-a șaptea și ultima. Spre deosebire de alte dialoguri ale lui Platon, care lăsau problemele puse în joc deschise, acesta dă o soluție. Poate de aici nedumerirea lui Noica față de minimalizarea, de către Aristotel, a procedurii dihotomic¹². În termenii lui Noica, limitația pe care o poartă cu sine „silogismul slăbit” este una care nu limitează, căci dihotomia l-a condus pe dialecticianul eleat la complementaritatea ontologică și la marile ei disponibilități. În sine, aceasta nu mai are de-a face cu dihotomia, ceea ce duce cu gândul la o altă categorie a lui Noica: autonomia.

Platon a pus laolaltă cele cinci „categoriile” ale sale având în vedere *comunicarea ideilor între ele*. Cu Aristotel, problema va suferi o reformulare, în sensul că se va viza clarificarea modului în care *spunem* ceva în general despre lucruri. Aristotel va aduce filosofia mai aproape de lume, cu acea supunere la obiect care îl caracterizează și pe care Noica i-a prețuit-o.

2. CATEGORIILE LUI ARISTOTEL

a) Tradiția comentării *Categoriilor* și opțiunea lui Noica

Noica a acordat o atenție specială tabloului aristotelic. Preocuparea pentru studiul *Categoriilor* este atestată de comentariul filosofului la micul tratat aristotelic, care apare în „Probleme de logică”, vol. I, București, Editura Academiei, 1968. Acest comentariu a fost precedat de *traducerea* cărții lui Aristotel, împreună cu comentariile lui Porfir, Dexip și Ammonius¹³. Înțelegerea comentariului lui Noica este legată de acest efort de traducere sau, altfel spus, comentariul său se sprijină pe modul în care textul aristotelic este transpus în limba română. În momentul traducerii *Categoriilor*, Noica dispunea deja de o altă traducere¹⁴, de care însă a preferat să nu țină seama, nu pentru eventualele ei deficiențe, ci pentru

¹⁰ Idem, *Lămuriri preliminare la Sofistul*, în Platon, *op. cit.*, p. 309.

¹¹ *Loc. cit.*

¹² Platon, *op. cit.*, p. 308.

¹³ Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la Categoriile lui Aristotel, însoțite de textul comentat*, traducere, cuvânt înainte și note de Constantin Noica, București, Editura Academiei, 1968.

¹⁴ Realizată de Mircea Florian și însoțită de o *Introducere* (în Aristotel, *Organon*, I, București, Editura Științifică, 1957) ce poate fi considerată o interpretare combinând aspecte moderne și tradiționale ale comentării *Categoriilor*.

că propria traducere pune probleme speciale, pe care Noica intenționa să le rezolve în mod explicit.

Cartea *Categoriilor* este însoțită de o enormă literatură datorată comentatorilor. Din Antichitate, trecând prin Evul Mediu bizantin, arab și latin, și până în perioada modernă, s-a dezvoltat o puternică tradiție a interpretării ei, de care Noica nu putea să nu țină seama. Această tradiție nu este deloc unitară. Părerile comentatorilor nu coincid adesea, de multe ori ei fiind chiar în contradicție. Astfel că preliminariile oricărei noi interpretări sunt, simultan, evaluări ale succesivelor puncte de vedere istorice, ceea ce include o opțiune.

La prima vedere, tradiția comentatorilor medievali latini pare cea mai puternică. Noica nu optează însă pentru ea, nici pentru cea modernă – la care însă se referă mult mai frecvent –, ci pentru cea grecească. El își motivează alegerea prin faptul că ramura greacă, mai puțin cunoscută azi, este totuși mai apropiată de spiritul textului original, de înțelesul *aristotelic* al „categoriei”. Ramura greacă este mai apropiată, de asemenea, spiritului românesc, care a găzduit cândva studiul ultimelor comentarii ale ei la Academiiile Domnești.

b) Semnificația și împărțirea tratatului aristotelic

Legată de problema plasării în cadrul tradiției este și cea a semnificației cărții lui Aristotel. În mod obișnuit așezată în fruntea grupării de texte denumite *Organon*, cartea *Categoriilor* a fost considerată de o parte a interpreților ca făcând parte integrantă din efortul de elaborare a silogisticii. Noica se distanțează de punctul de vedere (modern) după care *Categoriile* ar expune o teorie a conceptului, care ar preceda-o pe cea a judecății (*Despre interpretare*) și a silogismului (*Analiticile prime*)¹⁵. Ocupându-se în egală măsură „cu cuvântul, cu lucrul și cu gândul” (după expresia comentatorilor antici), cartea *Categoriilor* are ca obiect ființa în exprimarea logosului, ceea ce înseamnă ontologie¹⁶. Printre disciplinele aristotelice, studiul categoriilor revine *metafizicii*.

O altă problemă, de care tradiția s-a ocupat insistent, a fost cea a diviziunilor tratatului. Se consideră că este alcătuit din trei părți, denumite, scolastic: antepredicamente (capitolele 2–3), categoriile propriu-zise (capitolele 4–9), postpredicamente (capitolele 10–15). În primul capitol ar fi tratate considerații introductive (omonime, sinonime, paronime), pe care Noica le consideră extrem de importante.

Discuțiile privitoare la paternitatea aristotelică, mai ales a primei și a celei de-a treia părți a *Categoriilor*, sunt înlăturate de Noica ca neconcludente. El scrie: „Problema istorică, dacă e vorba de piese distincte ale gândirii aristotelice, de simple note de curs sau de interpretări și adaosuri ale altora este de nedezlegat. De

¹⁵ Vezi C. Noica, *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*, reeditată de Editura Humanitas, în *Aristotel, Categoriile*, 1995, p. 73.

¹⁶ *Ibidem*, p. 64.

altfel, nici nu mai merită să fie dezlegată. *Aceasta* e cartea lui Aristotel și așa a înrâurit ea veacurile. Chiar dacă, la început, părțile ei nu erau închegate, timpul și gândul comentatorilor le-au sudat¹⁷.

c) Problema justificării deductive a categoriilor aristotelice

De mare importanță pentru înțelegerea *Categoriilor* este problema originii predicamentelor sau a deduceri lor de către filosoful din Stagira. O ramură a tradiției – care culminează cu Kant – a acreditat ideea că Aristotel nu ar fi folosit nicio metodă pentru extragerea lor din mulțimea de noțiuni exprimând generalitatea gândului. Totuși, pe de o parte, comentatorii antici – aici, Noica îi citează pe Olympiodor, cu ale sale *Prolegomena et in Categorias*, pe Simplicius și pe Porfir, chiar și pe stoici – considerau că tabloul aristotelic are o justificare deductivă, iar, în perioada modernă, există un șir de comentatori care au încercat să refacă procedeul folosit de Stagirit¹⁸.

Porfir, în *Comentariu la Categorii*, folio 20v, consideră că predicamentele nu au rezultat printr-un procedeu de diviziune, deoarece nu avem de-a face cu niciun gen unic (cum era la Platon ființa). Este vorba, în opinia sa, mai degrabă despre o enumerare (care însă îndreptățește doar aparent afirmația că Aristotel n-ar fi procedat metodic). La acuzația stoicilor că Aristotel ar fi enumerat fie prea mult, fie prea puțin, Porfir pomeniște existența unor argumente temeinice în favoarea lui Aristotel. Dar nu le înfățișează.

Simplicius prezintă tabloul aristotelic ca pe un arbore logic, iar interpretarea sa, ca și cea a lui Olympiodor, este consemnată de Noica¹⁹.

Soluțiile date de comentarii moderni oferă, la rândul lor, posibilitatea unor comparații cu soluția dată de Noica. Bunăoară, Trendelenburg, în *Geschichte der Kategorienlehre*²⁰. După părerea sa, originea categoriilor lui Aristotel ar fi gramatica greacă. Substanța, observă Trendelenburg, are corespondent în subiectul gramatical, calitatea corespunde adjectivului, cantitatea – numeralului, relația, formelor comparative și relative, locul și timpul, adverbilor de timp și de loc, acțiunea și pasiunea, verbelor active și pasive, așezarea, verbelor intransitive, iar posesia, perfectului grecesc. Încercarea lui Trendelenburg este ingenioasă, dar nu s-a impus. Categoriile fiind forme de predicare, e justificată apropierea lor de gramatică; nu găsim totuși o cale convingătoare de obținere a lor; mai mult, este posibil ca studiul gramaticii să fi apărut *în urma* reflecțiilor cu privire la categorii.

Lui Dan Bădărău îi aparține o altă încercare de a reface „deducția” lui Aristotel. El consideră dialectica drept originea categoriilor, dar dialectica pe care o

¹⁷ *Ibidem*, p. 61.

¹⁸ *Ibidem*, p. 85.

¹⁹ *Ibidem*, p. 84.

²⁰ În *Historische Beiträge*, I, 1846; vezi și D. Bădărău, *Categoriile lui Aristotel*, în „Revista de filosofie”, tom 12, nr. 1, 1965, p. 13–27.

vizează este alta decât cea antică, din care încearcă să scoată categoriile. Este vorba despre dialectica hegeliană, privită dintr-o perspectivă diferită de cea care va apărea, mai târziu, la Noica. Contribuția lui Bădărău este citată de Noica, împreună cu cea a lui Trendelenburg, la începutul comentariului său. Ea se bazează pe o observație simplă: categoriile aristotelice (o parte a lor) apar sub forma unor cupluri dialectice. Aristotel ar fi dat însă dovadă de inconsecvență, introducând nelegitim categorii care nu-și au perechea dialectică. Bădărău critică explicația gramaticală a lui Trendelenburg, pe care o consideră superficială. Totuși, și interpretarea sa ridică unele probleme: el *compară* categoriile platoniciene cu cele aristotelice și cu cele kantiene, riscând să le nedreptățească pe toate. Așa cum arăta Porfir, categoriile aristotelice nu au un gen unic (deși substanța individuală are întâietate), ca cele ale lui Platon. Dan Bădărău încearcă să demonstreze că substanța aristotelică ar corespunde ființei lui Platon. Dar, dacă este gen suprem, în condiția ființei lui Platon, ființa lui Aristotel nu se poate cupla cu relativul. Schema platoniciană nu avea, pentru ființă, corespondent pe același nivel.

d) Categoriile aristotelice și interogativitatea

Plasându-se în seria celor care au încercat să scoată la iveală modul în care Aristotel a descoperit categoriile sale, Noica pornește de la o sugestie a lui Cantemir, care ia o întorsătură neașteptată. Transpunând în limba română unele categorii ale lui Aristotel, Cantemir se abătuse de la stereotipia scolastică, denumind substanța „ceință” (de la „ce este”), cantitatea „câtință” și calitatea „feldeință”. Acest mod de traducere i se pare lui Noica mai mult decât o simplă propunere filologică: este o regândire a categoriilor „întru totul remarcabilă”²¹.

Noica extrage categoriile aristotelice din analiza textului. Capitolul al doilea al *Categoriilor* se deschide cu pasajul: „Dintre rostiri, unele se spun pe bază de legătură, altele fără legătură”. Dar, adaugă Noica: „În realitate, nu putem rosti *fără legătură* cuvintele decât în chip silnic. Căci prin natura lor ele sunt sortite înlănțuirii și sunt ele însele înlănțuiri, unificări, adică omonime sau sinonime, iar aceasta înseamnă că unifică ceva”²². Există totuși unele cuvinte care se pot rosti în chip firesc fără legătură, acestea fiind chiar categoriile, „elementele și principiile, spuse fără legătură, ale *oricărei* legături posibile”. Acestea sunt întrebările, „adevăratele rostiri *fără legătură*”. Un contact direct cu textul *Categoriilor* ne pune în fața unui fapt pe care traducerile stereotipe îl ascund: „În jumătate din cazuri este vorba de locuțiuni interogative pur și simplu, substantivizate: cât de mare?, ce fel?, față de ce?, unde?, când?”. Interogativitatea este, după Noica, stratul mai adânc al logosului, din care se obțin categoriile.

²¹ C. Noica, *Cuvânt înainte*, în Porfir, Dexip, Ammonius, *op. cit.*, p. IX.

²² Idem, *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*, ed. cit., p. 71.

Privit astfel, tabloul categorial dezvăluie ceea ce Noica denumește „*arché*-ul oricărei logicități”. Logica începe cu întrebarea sau, altfel spus, originarul logicii este întrebarea. Pentru o descriere mai adecvată a acestei originarității neluate în considerare de logica tradițională, Noica introduce termenul de *câmp* categorial. Cele zece categorii aristotelice sunt văzute ca linii de forță ale câmpului categorial – iar acest câmp categorial face cu puțință predicăția. Câmpul categorial este rezervorul de interogații posibile sau „orizontul întrebărilor posibile”. Ideea de câmp categorial se va preciza mai bine în momentul în care vor fi puse în joc elementele.

Această interpretare a tabloului categorial are și o consecință: restabilirea ordinii firești, prin prioritatea acordată întrebării, prin „regăsirea întrebărilor fundamentale”. Întrebarea *deschide* către exercițiul logic. Noica sugerează anterioritatea și prioritatea unei logici a întrebării față de cea a răspunsului. Analog, pentru restabilirea ordinii firești, Noica va deduce, la Kant, judecățile din conceptele pure ale intelectului (vezi *infra*).

O evaluare a rezultatelor obținute de Noica în problema deducerii categoriilor lui Aristotel, prin comparație cu tentativele anterioare, scoate în evidență faptul că, prin determinarea interogativității ca strat mai adânc al logosului, dincolo de „orizontul” categoriilor lui Aristotel, se deschide un domeniu mai adânc, mai originar. În comentariul său, Noica nu va detalia structura noului „orizont”, însă problema nu va rămâne nerezolvată. Ea va avea o dezlegare în *Tratatul de ontologie*, în care va fi întreprinsă deducerea „categoriilor elementului”.

Am stabilit până acum locul ocupat de Noica în tradiția comentariilor aristotelice – acesta ține de linia grecească, astăzi considerată stinsă – și am încercat să arătăm ce contribuție a adus Noica la problema originii categoriilor lui Aristotel. În continuare, vom urmări comentariul propriu-zis al cărții Stagiritului și apoi semnificația tabelului aristotelic pentru filosofia lui Noica.

e) Omonime, sinonime, paronime; antepredicamentele

Deși s-a considerat de către unii comentatori că prima parte a *Categoriilor* n-ar fi autentică, Noica pornește cu ideea că problema omonimelor și sinonimelor este esențială pentru economia micului tratat. După Noica, „orice cuvânt este sau un omonim sau un sinonim”, neavându-se în vedere doar relațiile noțiunilor între ele, ci relația cuvânt-gând-lucru.

Mircea Florian, traducând opera aristotelică, justifică tratarea omonimelor, sinonimelor și paronimelor în *Categorii* prin nevoia autorului de a izola cuvintele-excepție, care sunt un pericol pentru logică²³. Deoarece Florian are în vedere mai ales teoria noțiunii, el găsește că exemplele lui Aristotel nu sunt convingătoare. Pentru Noica, exemplele lui Aristotel nu sunt neconvingătoare. Să comparăm pasajul,

²³ Vezi nota 4 la textul *Categoriilor*, în Aristotel, *Organon*, I, București, Editura Științifică, 1957, p. 120.

corespunzând, în traducerea lui Florian și în cea a lui Noica, textului din *Categorii*, 1, 1a. În prima găsim: „Pe de altă parte se cheamă sinonime lucrurile la care atât numele cât și noțiunea corespunzătoare numelui sunt comune. Omul și boul sunt deopotrivă animale; dar nu numai numele, ci și noțiunea este aceeași în ambele cazuri. Căci, dacă cineva ar vrea să arate în ce înțeles este fiecare un animal, va recurge la aceeași noțiune”²⁴. Iar în cea de-a doua traducere, același pasaj apare astfel: „La rândul lor, se numesc sinonime cele la care deopotrivă numele este comun și rațiunea de a fi, potrivită cu numele, e aceeași, ca, de pildă, viețuitor este atât omul cât și boul. Într-adevăr, omul și boul sunt desemnați cu numele comun de viețuitor, iar rațiunea de a fi este aceeași căci, dacă ar reda cineva, pentru rațiunea fiecăruia, care este și la unul și la altul firea de viețuitor, ar reda o aceeași rațiune”²⁵.

Opțiunea terminologică a lui Noica evită o dificultate de înțelegere a exemplului aristotelic. Omul și boul, sinonime în genul „animal”, nu sunt sinonime ca specii, în traducerea Florian. La Noica, „firea de viețuitor” evită compararea noțiunilor (gen cu gen, gen cu specie), trimitând la ceea ce *lucrurile* numite au în comun. Traducerea lui Noica pune în evidență unitatea și continuitatea gândului aristotelic, raportul dintre cuvinte, gânduri și lucruri.

În interpretarea sa, Noica consideră că orice *cuvânt* este sau omonim, sau sinonim, în sensul că fiecărui cuvânt îi corespunde fie un *lucru* (caz în care între lucru și cuvânt se stabilește o relație de sinonimie), fie o *clasă*, ceea ce stabilește între *lucruri* și *cuvânt* relație de omonimie. Omonimia și sinonimia, la Aristotel, nu au înțeles logico-gramatical, ci *ontologic*. Există *cuvinte* pentru clasele de lucruri (omonime), ceea ce face posibil limbajul, și *concepte* pentru clasele de lucruri (sinonime). Lucrurile însele sunt clasificabile, ceea ce face posibilă vorbirea (omonimică) și gândirea (sinonimică) cu privire la ele²⁶. Tema aliniatului prim din primul capitol al *Categoriilor* este aceasta: „cum se spune despre două lucruri (respectiv gânduri) un al treilea”.

Din exemplul aristotelic (omul viu și cel pictat – *Categoriile*, 1, 1a), rezultă că omonimele denumesc solidaritatea de aparență dintre lucruri, în vreme ce sinonimele (om și bou) denumesc solidaritatea de esență (rațiune de a fi). E descoperită aici o coerență mai adâncă a gândului aristotelic, pe care Noica o găsește la nivelul claselor de realitate, de gândire și de vorbire, nu la cel al simplelor „clase” ale logicii. Clasele de realitate nu se reduc unele la altele, nu se conțin unele pe altele, sunt înrudite doar. La Aristotel, ființa e un omonim, iar realitatea, plurală. Totalitatea nu rezultă dintr-o reducere a realităților la o singură clasă.

Toate acestea au semnificație în teoria cunoașterii. Cunoașterea este transformarea omonimelor în sinonime, descoperirea adevăratei rațiuni de a fi a lucrurilor. Drumul gândirii începe cu omonimia și sfârșește cu sinonimia.

²⁴ *Ibidem*, p. 119–120.

²⁵ Aristotel, *Categorii*, traducere și interpretare de Constantin Noica, București, Editura Humanitas, p. 5.

²⁶ C. Noica, *op. cit.*, p. 71.

În capitolul al doilea al *Categoriilor*, aliniatul al doilea, atinge o problemă de maximă importanță: cum se face că putem spune ceva (omonimic sau sinonimic) despre mai multe lucruri? Aristotel pune acum în joc antepredicamentele. Răspunsul este că există realități *universale*, mai cuprinzătoare decât altele. Faptul că universalul există dă posibilitatea logosului să se exercite, face posibilă predicarea. Predicarea esențială este de aceeași natură cu subiectul (o substanță), predicatul accidental e de altă natură. Este aici un ecou al dezbaterii platoniciene în legătură cu problema falsului. La Aristotel, din această distincție rezultă, pe de o parte, categoria substanței, pe de altă parte, celelalte nouă. Noica se distanțează aici de comentarii antici: aceștia pornesc de la două tipuri de subiect; Noica preferă cele două tipuri de universal și de predicare (esențială și accidentală). Predicarea ideală este cea esențială, cea care creează relația de sinonimie.

f) Predicamentele (categoriile propriu-zise).

În capitolul al patrulea al *Categoriilor*, Aristotel enumeră cele zece categorii sau cele zece „clase de realitate”. Zece, nu una, pentru că, deși – speculativ – substanța poate fi totul, din punct de vedere logic subiectul nu este totul. Predicarea ideală se face dinlăuntrul substanței. Predicarea în genere se poate face și dinafară.

1. Substanța (*cine? care? ce?*)

Categoria privilegiată își dă singură predicabilele posibile, care „sunt predicabilele cu adevărat logice, de cunoaștere, cele de adevăr”²⁷. După modelul substanței se face predicarea pe orice plan de realitate.

O contribuție personală a lui Noica este următoarea: deși realitatea substanțială este privilegiată, ea nu deține în totalitate ființa lucrurilor. Avem grade de ființă la Aristotel, iar realitatea este împărțită: există realități, nu o realitate. Această împărțire, ontologică, are o consecință logică: clasa care are un grad sporit de realitate are și o predicabilă esențială, sinonimică, sporită²⁸.

2. Mărimea (*cât? cât de mare? cât anume?*)

La împărțirea aristotelică a mărimii în continuă și discontinuă, Noica obiectează, sugerând că cea de-a doua ar corespunde mai degrabă relației. De altfel, întreaga categorie a mărimii trimite (se deschide) spre relație. Noica încearcă să vadă în tabloul aristotelic, pe cât posibil, continuitatea.

3. Relativele (*față de ce? etc.*)

Relația (o categorie privilegiată a comentariilor moderne) este văzută de Noica ca o raportare diferită de raportarea față de sine, specifică mărimii. Există o

²⁷ *Ibidem*, p. 96.

²⁸ *Ibidem*, p. 104.

legătură între cele două categorii. Mărimea (cantitate în traduceri obișnuite) poate fi considerată un caz special al relației.

4. *Felul de a fi și calitatea (ce fel? etc.)*

Și vechea categorie a calității vădește o legătură cu relația, nu doar cu mărimea (cantitatea), în interpretarea lui Noica. El chiar sugerează că există o necesitate a succesiunii categoriilor, care izvorăște din funcționarea firească a gândirii²⁹. Nu reiese însă, la Noica, dacă nu cumva o astfel de necesitate e datorată tocmai studiului tradițional al gândirii prin intermediul categoriilor. Noica subliniază, de asemenea, caracterul concret al acestei categorii la Aristotel, spre deosebire de semnificația ei la Hegel.

5. *Celelalte categorii*

Aristotel oferă ultimelor cinci predicamente un singur capitol, ceea ce nu înseamnă că le-ar minimaliza. Căci el susține originalitatea acestora, împotriva părerii comentatorilor antici. Ca și mărimea, relativele și felul de a fi, și aceste categorii au drept de existență. Împreună cu celelalte (în afară de substanță), aparțin, după filosoful român, realității *devenite*, spre deosebire de categoria substanței, de ordinul *devenirii*.

g) Postpredicamentele

Sunt consecințe firești ale enumerării categoriilor, deși, după Kant, ar fi mai degrabă consecințe ale metodei „rapsodice” a lui Aristotel. Pentru Noica, postpredicamentele au un rol în precizarea distincției de mai sus, fiind modalități generale atât ale *devenirii*, cât și ale *devenirii*³⁰. Patru la număr, se distribuie fie celei dintâi (anteriorul și mișcarea, care sunt „principiul intim al devenirii însăși”), fie celei de-a doua (simultanul), fie atât devenirii, cât și devenirii (opозиția). Deoarece nu au întrebări specifice, nu sunt categorii. Dar importanța lor este mare, iar în generalitate depășesc uneori categoriile, apropiindu-se de genurile supreme ale lui Platon.

Opoziția ține de devenire (contrariile), de devenit (relativele) și de ambele (privațiunea și caracterul posedat). De asemenea, opoziția contradictorie este citată de Aristotel, ea fiind mai degrabă logică decât ontologică. Noica arată că ea poate căpăta caracter ontologic, în sensul imposibilității ca devenirea și devenitul să aibă caracter simultan, care e specific doar devenirii. Cazul opoziției contrare este detaliat de Aristotel (*Categoriile* 14, 15b).

Anteriorul și simultanul sunt, după Noica, criteriul general al devenirii și, respectiv, al devenirii. În ceea ce privește mișcarea (analizată amănunțit de

²⁹ Problema priorității cantității sau a calității în lista categoriilor va avea o mare importanță la Hegel, care va înlocui ordinea tradițională cantitate-calitate.

³⁰ C. Noica, *op. cit.*, p. 126.

Aristotel în *Fizica*), ea este „cheia oricărei deveniri”. Noica justifică mișcarea diferit de interpretării antici (mai ales Olympiodor e avut în vedere), deși se sprijină pe ideile lor. După Noica, nașterea și pieirea corespund unei mișcări numită istorică. Creșterea și scăderea corespund unei mișcări de tip biologic-matematic, prefacerea are corespondent în tipul chimic al mișcării, iar deplasarea (anunțând parcă fizica galileo-newtoniană), în cel matematic-fizical. Cu acestea, Noica se îndepărtează de textul aristotelic, dar se apropie de logica obiectivă hegeliană.

Posesiunea (*ce are?*), o ultimă categorie ce pare solitară la capătul tratatului filosofului din Stagira, îi apare lui Noica astfel: fireasca încheiere a categoriilor. Ecou îndepărtat al substanței (*ousia*), care avea și un sens posesiv, ea deschide o arie la fel de întinsă ca cea a lui „este”. Ultimul aliniat al cărții lasă lumea categoriilor deschisă.

h) Categoriile aristotelice și realul organic

Ce semnificație are tabloul lui Aristotel în concepția lui Noica? Pentru că, așa cum se constată, traducerea textului aristotelic este interpretativă, iar comentariul la ea face parte dintr-un efort de reconstrucție filosofică.

Interpretarea *Categoriilor* lui Aristotel de către Noica scoate în evidență câteva idei de bază:

- a) există, dincolo de orizontul categoriilor aristotelice, un nivel mai adânc, care le condiționează într-un anume fel, le organizează într-un „câmp”. Acesta este orizontul interogativității;
- b) nu este vorba, la Aristotel, despre o realitate, ci despre realități. Faptul că există realități mai cuprinzătoare, universale, face posibilă predicarea;
- c) predicarea, fie esențială, fie accidentală, are loc sub semnul realității devenite, respectiv al devenirii, ceea ce înseamnă că întreg tabloul categoriilor lui Aristotel stă sub semnul marelui post-predicament al mișcării;
- d) în sfârșit, există o „trecere” a categoriilor unele în altele, poate neautorizată de Aristotel, dar semnificativă pentru concepția lui Noica.

Studiul categoriilor aristotelice din *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel* este în concordanță cu prezentarea din *Douăzeci și șapte trepte ale realului*. Aici, tabloul aristotelic apare ca moment al unei succesiuni. Categoriilor lui Aristotel le corespunde realul organic. Nu este o idee nouă aceea că gândirea lui Aristotel pare a se fi lăsat mai ușor influențată de realul organic. Dar, la Noica, această idee capătă o justificare ce nu ține de vestitele preocupări biologice ale lui Aristotel, ci de însăși structura noțiunilor filosofiei acestuia. Noica traduce (în *Douăzeci și șapte trepte ale realului*) categoria substanței prin ființă individuală, pentru a o putea pune în legătură cu ființa platoniciană. În comparație cu aceasta din urmă, ființa individuală apare ca o limitare. Una care nu limitează însă, deschizându-se spre bogăția de determinații a celor nouă categorii.

Ca secvență a succesiunii celor trei tablouri categoriale, aflată în poziție intermediară, lista variabilă aristotelică este fundamentul pe care se dezvoltă cea mai mare parte a științelor. Dacă, cu unele rezerve, tabloul platonician se făcea responsabil de modalitatea fizică și chimică a realității, cel al lui Aristotel va caracteriza modalitățile elementar-organică și superior-organică³¹. Nu trebuie să înțelegem de aici că Noica are în vedere o dezvoltare liniară a științelor după tablele categoriilor clasice. Așa ceva nici nu corespunde dezvoltării istorice a științelor. Noica vrea să spună doar că, de la un moment dat înainte, apariția acestor științe a devenit posibilă, iar acest moment este fixat în tabelele categoriilor tradiționale. Vor trece secole, uneori, până se va împlini posibilitatea dată de ele.

Pe de altă parte, Noica nu susține că tabelul platonician, de exemplu, *determină* strict fizica modernă, din moment ce caracterizează modalitatea fizică a realului. Și la Aristotel, așa cum se observă din interpretarea postpredicamentului mișcării, avem de-a face cu un fel de fizicalism. El se găsește acolo, ca și în tabloul platonician, sub o formă virtuală. Poate fi, cu alte cuvinte, *regăsit* acolo, ceea ce nu înseamnă că Aristotel și Platon sunt precursorii fizicii newtoniene sau relativiste.

Ceea ce îi aparține însă în totalitate lui Aristotel este logica sa. Noica subliniază acest lucru, precum și faptul că această logică este adesea alta decât cea pe care modernii i-o atribuie lui Aristotel. Este un merit al lui Noica acela că, prin comentarea textului aristotelic în scopul fundamentării propriei viziuni, se străduiește să nu trădeze spiritul Stagiritului.

Categoriile tradiționale, deci și cele ale lui Aristotel, sunt materia brută a filosofării³². Asupra ei se apleacă gândirea, într-o primă ipostază, scoțându-le la iveală, pentru ca apoi, revenind asupra lor, să descopere ordinea pe care o ascund. Tabelul aristotelic s-a dovedit a fi cel al naturii organice și va fi urmat în mod firesc de cel al naturii reflectate. Natura reflectată este găsită în conștiință, iar aceasta aparține omului. Tabelul următor va fi cel kantian.

3. REFACEREA DEDUCȚIEI KANTIENE A CONCEPTELOR PURE ALE INTELECTULUI

a) DE LA CUNOAȘTERE LA FIINȚĂ

După ce dă tabloul categoriilor sale, care sunt conceptele pure ale intelectului, Kant privește înapoi și spune câteva cuvinte despre vechiul tabel al lui Aristotel. El apreciază efortul Stagiritului de a stabili *care* sunt categoriile și, în același timp, consideră că acesta nu a reușit: să enumere complet lista categoriilor

³¹ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, ed. cit., p. 6.

³² *Ibidem*, p. 9.

și să arate că acestea, și nu altele, trebuie înscrise în lista completă a conceptelor pure. Caracterizează ca inductiv procedeul lui Aristotel, în timp ce propria sa metodă este *deductivă*. Tocmai fiindcă Aristotel nu a descoperit principiul din care se pot deduce categoriile, nu a reușit în întreprinderea pe care Kant o consideră unul dintre cele mai importante succese proprii.

Nu numai Kant subliniază importanța deducției categoriilor, ci și Noica, în *Încercare asupra filosofiei tradiționale*: „Odată însă cu întemeierea, prin unitatea de conștiință, a categoriilor, criticismul kantian devine riguros și sistematic, părănd a se confirma cu fiecare pas nou al sistemului. Oricine parcurge sistemul critic simte că de aici, cu tabla categoriilor, începe să devină grav jocul”³³. Și în *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, care nu este altceva decât „povestea” gândirii ce reflectează lumea, Noica arată cât de mare este schimbarea adusă de Kant: „Totul s-a pregătit pentru o mare noutate [...]. Cugetul celor vechi a oglindit de-a dreptul, cu o naivitate al cărei farmec e pierdut pentru întotdeauna, lenta ridicare a materiei, de la stările și mișcările originare, până la formele individuale de viață”³⁴. Dar abia cu Kant gândirea reușește – sau, mai bine, devine în stare – să dea seamă despre *sine însăși*.

Tabloul categoriilor lui Kant este cel al naturii reflectate și al omului, adică, de fapt, al conștiinței. El este expresia unității de conștiință, ceea ce înseamnă că diversul reprezentărilor, pe care sensibilitatea îl oferă neîncetat intelectului, intră într-un proces care îl unifică și care este denumit de Kant sinteză (*Verbindung*). Sinteza este un concept important pentru deducerea categoriilor: „Sinteza pură, reprezentată în mod general, dă conceptul pur al intelectului”, scrie Kant în §10, „Despre conceptele pure ale intelectului sau categorii”, din *Critica rațiunii pure*. Conceptele aparțin intelectului, după cum sensibilitatea este cea care furnizează intuițiile. Eliminând orice conținut al judecăților, putem face o clasificare a acestora. Kant a preluat această clasificare din logica vremii sale și s-a folosit de ea, nu fără a-i aduce unele modificări, discutate de comentatorii kantieni și de Noica. Cum tabelul judecăților are patru titluri, cu trei momente, tot atâtea vom găsi și în tabelul categoriilor. Sunt, deci, douăsprezece categorii.

Pentru *construirea* propriei viziuni ontologice, Noica ar fi putut să facă apel numai la tabloul kantian, pentru că doar el este în stare să întemeieze devenirea, devenirea întru ființă și ființa, cei trei termeni ai dialecticii sale. El s-a referit și la celelalte două (platonician și aristotelic) numai în scopul de a *confirma* această dialectică. A descoperit la Aristotel devenirea și devenitul, pe de o parte în categoria substanței, pe de alta, în celelalte nouă. La Platon, cu care Noica are numeroase afinități, era identificabilă, în modelul genurilor supreme, un fel de „devenire întru ființă”.

³³ C. Noica, *Încercare asupra filosofiei tradiționale*, în *Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 37.

³⁴ Idem, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1969, p. 69.

Cu Kant, suntem însă, la prima vedere, departe de problema ființei: unitatea de conștiință nu înseamnă și unitate a existenței. Scopul lui Noica este să dovedească faptul că filosofia spiritului și cea a ființei pot fi înțelese împreună, termenul de legătură dintre ele fiind devenirea întru ființă. Dacă această întreprindere va fi un succes, atunci alăturarea celor trei tabele categoriale nu mai este arbitrară, ci justificată, *rațională*. Scopul lui Noica este tocmai o redefinire a rațiunii. Dar propunându-și așa ceva, Noica nu putea să nu se raporteze și la Hegel, la dialectica sa. Atât timp însă cât va fi vorba despre Kant, Noica se va menține între limitele intelectului. Totuși, el are mereu în vedere concepția hegeliană.

b) CATEGORIILE KANTIENE ȘI DEVENIREA ÎNTRU FIINȚĂ

Intelectul funcționează prin concepte. Diviziunea conceptelor este dihotomică. Însă sub fiecare dintre cele patru titluri care alcătuiesc tabloul categoriilor apar câte trei categorii. Cea de-a treia *rezultă* din sinteza primelor două, fără ca din acest motiv statutul ei să fie mai slab. Aceasta este o problemă care merită atenție, deoarece are consecințe în concepția lui Noica. Începând studiul categoriilor kantiene cu ajutorul propriilor termeni, Noica este obligat să respecte cadrul fixat de Kant. Dar, la Noica, devenirea întru ființă *nu* este sinteza devenirii și ființei³⁵. Noica se va opri asupra sintezei kantiene, mediatoare a diversului sensibilității și unității date de intelect, ea aparținând în primul moment imaginației³⁶. Mergând mai departe, unitatea sintetică *operată* de intelect este condiționată de unitatea sintetică originară de apercepție, *identică* cu intelectul. Ea este posibilitatea de a primi reprezentări; dar nu explică, spune Noica, *de ce* avem atâtea categorii și *de ce* tocmai pe ele. Noica acceptă faptul că există, într-adevăr, o deducție transcendentă la Kant, însă neoperantă, a categoriilor. În ceea ce privește deducția metafizică – numită în trecut astfel de Kant –, care o precede pe cea transcendentă, ea era operantă, însă nu era cu adevărat o deducție.

Noica evidențiază, în scopul de a justifica suprapunerea propriilor termeni peste cei kantieni, ceva care ar putea fi o promisiune dialectică a kantianismului, cunoscută de idealismul post-kantian, dar neexploatăată satisfăcător. Va încerca – așa cum vom vedea – să remedieze neajunsul, dar va fi constrâns să iasă din cadrul intelectului, pentru a-l justifica apoi din altă perspectivă, rațională. Pentru a ajunge până acolo, să ne întoarcem la tabloul kantian, așa cum este el revizuit în lucrarea *Încercare asupra filosofiei tradiționale*.

În tabelul cantității, judecăților generale le corespunde categoria unității și, ca termen propus de Noica, devenirea întru ființă. Aceasta din urmă are caracter de generalitate și este unitate. De asemenea, caracterul de pluralitate al devenirii și

³⁵ C. Noica, *Încercare asupra filosofiei tradiționale*, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 36.

³⁶ *Ibidem*, p. 59.

legătura ei cu judecata particulară sunt considerate de Noica neproblematică. În sfârșit, e ușor de observat „că ființa este *totalitate a singularului*, sau că ființa totală e singulară”³⁷.

În grupa calității se petrece prima schimbare. Categoriile realității și negației, împreună cu judecățile afirmative și negative, revin devenirii întru ființă și devenirii. Rămân judecățile infinite și categoria limitației. Noica semnaleză nepotrivirea dintre judecățile infinite și categoria limitației. Aceasta n-ar face totuși decât să reflecte tensiunea însăși a ființei, ceea ce face ca nepotrivirea să fie doar aparentă. Concluzia lui Noica este că limitarea este doar un aspect secundar al limitației, această categorie fiind, de fapt, o limitație care nu limitează, categorie ce se va regăsi printre cele ale elementului.

Grupa relației suferă, de asemenea, o schimbare majoră la ultimul ei termen. Comunitatea este redusă de Noica la cauzalitate, iar judecata disjunctivă se dovedește a fi o formă de ipotetic. De aceea, ea va fi înlocuită cu o judecată absolută, căreia îi va corespunde categoria autonomiei. Ambelor le revine termenul lui Noica: ființa, tot așa cum judecățile categorice și categoria inherenței reveneau devenirii întru ființă, iar judecățile ipotetice, cu categoria cauzalității, se reduc la devenirea pusă în joc de Noica.

În sfârșit, modalitatea – care, prin specificul ei (acela de-a fi modificare a lui „este”), se apropie cel mai mult de termenii propuși (și deocamdată nu impuși) de Noica – permite atribuirea judecăților problematice și categoriei posibilității *devenirii*, judecăților asertorice și categoriei existenței (*Dasein* – semnaleză Noica folosirea, de către Kant, a compusului lui *Sein*), *devenirii întru ființă*, iar judecăților apodictice și categoriei necesității, *ființei*.

c) CATEGORII, JUDECĂȚI, INTELECT ȘI RAȚIUNE

Până aici, încercarea lui Noica de-a subordona categoriile kantiene propriilor termeni pare un simplu joc. Că nu va fi așa se va dovedi prin întoarcerea la problemele dezbătute mai sus în legătură cu deducția categoriilor. Noica observă că termenii săi, care au reușit să-i înglobeze pe cei ai lui Kant, nu pot fi, la rândul lor, reduși la aceștia: „Cei trei termeni ontologici nu pot fi reduși sub categorii”, și în continuare: „Rămâne atunci să reducem categoriile la cei trei termeni, la devenire întru ființă, devenire, ființă”³⁸.

Deducerea categoriilor kantiene – o veritabilă deducție de data aceasta – din termenii ontologici ai lui Noica are următoarea înfățișare:

Rațiunea (reflectarea în spirit a devenirii întru ființă) este conștiința devenirii întru ființă, această conștiință este rațiunea însăși, tot așa cum unitatea originară

³⁷ *Ibidem*, p. 39.

³⁸ *Ibidem*, p. 57.

sintetică era însuși intelectul. Această rațiune e privită din perspectiva intelectului, ceea ce înseamnă că intelectul este condiționat de rațiune, și nu invers. Astfel privit, el apare:

- a) fie ca *facultate* distinctivă (discriminatorie) a spiritului,
- b) fie ca *moment* în devenirea rațiunii.

Noica va reține ultimul sens, primul producând deja categoriile kantiene.

Întemeierea categoriilor (conceptelor pure ale intelectului) reclamă o perspectivă mai extinsă, cea a rațiunii. Drumul este de la general spre particular. Conceptele pure, privite în actul lor, dau judecățile, care se deduc și ele, ceea ce nu se întâmplă la Kant, unde, dimpotrivă, judecățile conduceau către categorii. Unitatea sintetică, principiul intelectului, este însăși devenirea întru ființă reflectată de intelect.

Prin refacerea deducției kantiene, operată de Noica, avem de-a face cu un cerc care se închide. Obținerea, de către Kant, a conceptelor pure ale intelectului din tabelul judecăților oferit de logica formală a făcut posibilă regăsirea rațiunii de către Hegel. Rațiunea, conștiința devenirii întru ființă, se întoarce apoi către intelectul care, discriminator cum este, deosebește între devenire, devenire întru ființă și ființă. Devenirii îi revin categoriile: pluralitate, negație, cauzalitate, posibilitate. Devenirii întru ființă îi corespund unitatea, realitatea, inherența, existența, iar ființei – totalitatea, limitația (care nu limitează), autonomia, necesitatea. Aceste concepte fac posibilă judecata, care apare acum, firească, *după* concept, și nu înaintea lui, ca la Kant.

Cu termenii lui Noica sunt deci posibile patru tipuri de judecăți: (1) Devenirea este devenire; (2) Ființa este devenire; (3) Devenirea este ființă; (4) Ființa este ființă. Primul tip este considerat de Noica anecdotic; aceasta în cel mai bun caz, căci, în mod normal, e un nonsens. Tipul al doilea dă, firească, judecățile particulare, negative, ipotetice, problematice. Tipul al treilea: generale, afirmative, categorice, asertorice. Ultimului tip îi revin judecățile singulare, infinite, absolute, apodictice. La acest ultim tip intervine o precizare importantă: „ființa este ființă” nu mai este tautologie ($A=A$), ci *regăsirea* ființei, dobândirea conștiinței sale. Nu este tautologie deoarece termenul aflat pe locul predicatului se află cu cel de pe locul subiectului sub raportul denumit de Noica „contradicție unilaterală”, un raport dialectic. Cei doi termeni ai judecății sunt *obținuți*, nu sunt *puși*.

Avem deci trei grupe de câte patru judecăți, nu ca la Kant, patru grupe de câte trei. Înainte de a releva cel mai important aspect al reconstrucției lui Noica, se cuvine pomenită frumusețea acesteia. Dar principalul merit din perspectivă filosofică nu este acesta, ci obținerea sistematică și, în același timp, integrarea perfectă într-o concepție coerentă a kantianismului; de asemenea, reconcilierea intelectului cu rațiunea, compromisă de criticism. Schematic, Noica redă astfel viziunea sa:

Rațiune → Tabla judecăților → Tabla categoriilor → Rațiune³⁹

³⁹ *Ibidem*, p. 122.

Fiindcă rațiunea ocupă pozițiile esențiale în acest tablou schematic, intelectul devine o ipostază a sa. El va ceda întâietatea rațiunii, în viziunea lui Noica. Dialectica lui Noica se raportează, așadar, la cea hegeliană. Dar originea dialecticii hegeliene este chiar la Kant. Slăbiciunea ei, în momentul kantian, constă în faptul că termenii care intră în sinteză nu pot să se potențeze, ci doar să sufere o diminuare. De altfel, Kant însuși înțelege prin dialectică aparența (*Schein*) rațiunii. Faptul că termenul slab ocupă primul loc în succesiunea celor trei concepte pure, în vreme ce termenul tare este rezultatul sintezei, face, după Noica, neconvincător procedul kantian. Totuși, el trebuie într-adevăr să ocupe acest loc, iar justificarea acestui fapt o aduce doar dialectica lui Noica.

Considerațiile lui Noica în legătură cu termenii hegelieni teză-antiteză-sinteză (pe care nici Hegel nu-i preferă și nu îi utilizează) reiau modul caracteristic al filosofului român de a examina problemele fundamentale, întâlnite până acum la Platon și Aristotel. Noica „deschide” problemele considerate închise, regăsind mereu ceva nou acolo unde orice teoretizare era privită drept epuizată. În cazul cunoscutei triade, el aplică încă o dată termenii proprii: „Devenirea ar trebui să fie teza, în măsura în care merită să stea la locul întâi; dar în realitate ea este antiteza, fiindcă ființa e «înaintea» ei, învăluind-o. Deci teza ar urma să fie ființa. Dar cum va face să fie tot ea și sinteză? Și ar însemna atunci că antiteza (devenirea) nu contrazice doar teza, ci și sinteza. Iar complicația extremă o aduce termenul de la mijloc, care aparent stând la locul 2, ar trebui să fie antiteza; în fapt (dacă începi cu termenul 3) el devine sinteză (ca ajungând în locul 3 și ca fiind, în fond, totodată devenire și ființă); dar care în realitate este adevărata teză!”⁴⁰.

În fapt, problema nu este așa de complicată, cum se observă imediat. Noica introduce termeni noi, eliminând alții. Va dispărea sinteza, împreună cu antiteza, locul ei fiind luat de temă și antitemă. Jocul terminologic nu este gratuit: teza este totodată sinteză, a temei și antitemei, și se poate atribui ființei. „Ființa este pentru rațiune o temă, care își ridică împotriva-i o antitemă, devenirea, pentru a ieși abia din înfruntarea aceasta ca o adevărată teză, «devenirea într-o ființă»”⁴¹. Succesiunea lui Noica este: temă-antitemă-teză-temă, o succesiune de patru termeni, în care unul se repetă, fără a fi totuși identic în repetiția sa, tot așa cum, în „ființa este ființă”, nu avem o tautologie.

Dialectica lui Noica nu urmează un traseu simplu. Printre altele, ea face vizibilă o diferență între tematic și thetic. Al doilea termen are un înțeles „istoric”, un înțeles în devenire, în timp ce primul „aduce prezența statornică a temei fundamentale în tot ce face”⁴². O devenire într-o moarte, pe de o parte, și o prezență statornică, pe de alta, o schimbare perpetuă și, în același timp, o permanentă conservare a temei – toate acestea trimit spre circularitate, iar dialectica lui Noica va

⁴⁰ *Ibidem*, p. 75.

⁴¹ *Loc. cit.*

⁴² *Ibidem*, p. 78.

fi una circulară, un tip de mișcare aparte, remarcată de greci pentru „perfectiunea” sa. Circularitatea evită pierderea temei (sau a ființei), risc pe care Hegel nu l-a sesizat în momentul în care, părăsind ființa, nu s-a mai întors niciodată la ea. Ființa se păstrează mereu în mișcarea propusă de Noica, fără a fi regăsită definitiv la un moment dat, sfârșind mișcarea. Ființa este peste tot și nicăieri (numai la capătul ideal al mișcării, poate). Ea nu se epuizează în concepția dialectică a lui Noica. Nu avem la el o *simplă* circularitate. Există o profunzime a mișcării dialectice, înăuntrul căreia mișcarea continuă. Dialectica ființei (o expresie care devine posibilă la Noica) este doar „cercul dialectic ultim, înăuntrul căruia se petrec toate celelalte”, cum spune la pagina 78 a lucrării *Încercare asupra filosofiei tradiționale*.

Noica evidențiază virtuțile dialecticii sale circulare recurgând la comparații cu tipul linear. În cazul lui Kant, se disting trei momente: 1) intelectul – izvor de unitate; 2) sensibilitatea – ceea ce dă diversitatea; 3) imaginația – facultate a care sintetizează diversul, pregătindu-l „pentru a primi tiparul unității intelectuale”. Primul moment corespunde tezei, al doilea antitezei, iar imaginația, facultatea sintezei, este chiar sinteza. Această sinteză însă nu este independentă de unitatea intelectului, nici de diversul sensibil, ceea ce face ca procesul cunoașterii, la Kant, să poată reveni perfect modelului *ontologic* propus de Noica. Intelectul este în același timp început și capăt de drum (temă), iar sensibilitatea și imaginația – momente intermediare (antitemă și, respectiv, teză). Mai mult, acest proces, ținând de cunoaștere, nu este decât un caz particular al cercului dialectic descris mai sus.

c) RECUPERAREA ÎNTREGULUI

Simpla descriere a concepției lui Noica cu privire la categoriile kantiene prilejuiește unele sugestii. Bun cunoscător al lui Kant, Noica nu face abstracție de dezvoltarea pe care kantianismul a căpătat-o prin filosofia lui Hegel. Un pur „înapoi la Kant!” nu mai e cu puțință. Pe de altă parte, dacă în cazurile lui Platon și Aristotel Noica utilizează un model deja construit, prin Kant își întemeiază concepția pentru ca, apoi, cu ajutorul ei, să interpreteze însuși temeiul pe care aceasta s-a fundat. Fără criticismul kantian încercarea lui Noica nu ar avea punct de sprijin temeinic. Rațiunea, la Noica, este cea care, prin răsfrângerea în intelect, îi dă acestuia propriile categorii. Rămâne o problemă: cei trei termeni puși în joc de filosof. Ei par a se justifica din plin, peste tot, prin însuși faptul că mecanismul, odată construit, funcționează. Se poate vorbi despre „constructivismul” lui Noica. El elaborează modelul, care este adecvat pentru că poate fi aplicat fără dificultăți. Aplicarea modelului ține totuși de rațiune, certitudinea survine pe măsură ce expunerea înaintează. Rămâne de afirmat adevărul acesteia – recuperarea raționalității reflectate de intelect.

Marele scop al întreprinderii sale este reconcilierea filosofiei spiritului cu filosofia ființei. Rațiunea este tocmai prin exercitarea ei rațiune, iar exercitarea ei este sistem. Interpretându-l pe Aristotel, Noica prefera traducerea „rațiune de a fi” în loc

de „noțiune” (vezi *supra*). La Aristotel, rațiunea se afla la un pas de a-și dobândi conștiința de sine. Dar, acolo, devenirea într-o ființă nu-și afla încă locul. Abia cu Kant toți termenii intră în joc. Cele douăzeci și șapte trepte ale realului epuizează lumea sub aspect descriptiv, dar gândirea nu se mulțumește să descrie lumea. Pe baza categoriilor tradiționale s-au constituit științele, de la fizică la antropologie, descoperind legile lumii. Gândirea caută nu doar legile, ci și sensurile⁴³. Exactității științelor gândirea îi poate oferi adevărul, care, după vorba lui Hegel, citată de Noica, „este devenirea de sine, cercul”⁴⁴. Tot Hegel, citat de Noica, spune: „Adevărul este Întregul”. Or, aflând la capătul celor douăzeci și șapte de trepte că ele „țin” una de alta, nu suntem în posesia răspunsului la „de ce?” țin totuși. Abia cu acest răspuns întregul va fi satisfăcut. Unificarea realității reconstituite de Noica va fi solidificată de deducția metafizică a „categoriilor elementului”.

Vorbind despre categoriile clasice în general, Noica le numește în repetate rânduri „predicate universale și atâta tot”⁴⁵. Aceste predicate universale dau seamă de realitate, în cele din urmă de lucruri. Examinând categoriile tradiționale în ordinea apariției lor, filosoful este la nivelul lucrurilor. Dimpotrivă, altul va fi „punctul de vedere” atunci când realitatea va trebui examinată de la nivelul „elementului”. Spre acest nivel tind cele trei tabele categoriale. Cel al lui Kant a suferit transformări importante pentru a se supune tendinței generale. Una dintre categoriile care suferă asemenea transformări, după Noica, este limitația. Dacă la Kant rolul ei a rămas secundar, la Noica devine de maximă importanță, un „concept plin”, sub forma limitației ce nu limitează.

Precaritatea categoriei limitației în tabloul kantian a fost subliniată întotdeauna de logica formală. S-a spus că introducerea, printre judecățile calității, a celei infinite ar fi fost la Kant arbitrară, expresia unei nevoi de simetrie. Kant însuși justifică introducerea acestei judecăți astfel: „tot astfel, într-o logică transcendentă, trebuie să mai distingem *judecățile infinite* de cele *afirmative* [...]. Logica generală face abstracție de orice conținut al predicatului (chiar dacă este negativ) și consideră numai faptul, dacă el este atribuit subiectului sau îi este opus. Logica transcendentă însă consideră judecata și după valoarea sau conținutul acestei afirmații logice cu ajutorul unui predicat numai negativ, și cercetează avantajul pe care-l procură această afirmație cu privire la întreaga cunoștință”⁴⁶. La Noica, motivul introducerii limitației este dat de însuși titlul calității. „Calitatea însă poartă în ea mai mult decât prezență sau absență, aduce pe lume ceva anumit,

⁴³ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, ed. cit., p. 8.

⁴⁴ Vezi C. Noica, *Încercare asupra filosofiei tradiționale*, în *Devenirea într-o ființă*, ed. cit., nota 2, p. 61.

⁴⁵ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, ed. cit., p. 7, și, de asemenea, C. Noica, *Tratat de ontologie*, p. 68, în *Devenirea într-o ființă*, p. 232 (în numerotare continuă). Sunt, poate, și alte locuri.

⁴⁶ Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar și E. Moisuc, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1969, p. 105.

este deci mai complexă decât o arată faptul brut de a fi sau a nu fi”⁴⁷. Ca atare, limitația se dovedește mult mai „tare” decât celelalte două, susținând întreg titlul calității. Prin limitarea ei, orice calitate se definește în raport cu alta.

Dar nu numai pentru calitate limitația este de maxim interes, ci pentru întreg tabloul. Însuși conceptul de categorie se poate recunoaște sigur prin ea: este acel concept a cărui limitație de predicare nu limitează⁴⁸. Printre virtuțile limitației ce nu limitează se distinge aceea a depășirii contradicției, a dezbinării gândirii cu sine însăși, fenomen specific exercițiului ei dialectic. Forma specială de contradicție pe care Noica o propune, sub numele de contradicție unilaterală, se sprijină pe limitația ce nu limitează.

Categoria kantiană a limitației, îmbrăcată de Noica în haina nouă a limitației ce nu limitează, devine dintr-odată mult mai importantă decât cele considerate astfel până acum (de exemplu, cauzalitatea). Operabilitatea ei depășește granițele intelectului. Limitația ce nu limitează este semnul *ființei în lucruri*. Fiind o categorie a calității, limitația ce nu limitează dă ființei caracter calitativ, caracterul de infinitudine, cum îi spune Noica – alegând cu grijă termenii – în §15 al *Tratatului de ontologie*.

II. CATEGORIILE ELEMENTULUI

1. ELEMENT ȘI LUCRU – CATEGORIILE CORESPUNZĂTOARE

Aflată în fața lumii, într-o primă instanță gândirea a descoperit o totalitate indistinctă care a obligat-o să instaureze ordinea. Cu Platon, ea a reușit să construiască o noțiune suficient de cuprinzătoare, astfel încât să oglindească lumea: ființa. Ființa platoniciană, reluată de la Parmenide, putea da seamă de tot și *covârșea* prin masivitatea ei. Această trăsătură nemulțumește la ea, arată Noica. Filosofia nu urmărește să dea o înțelegere rapidă și o atitudine marțială a gândirii în fața lumii; de aceea, pentru a-și cuprinde cât mai potrivit obiectul, filosofia trebuie să coboare până la el, să-l împartă în părțile lui ultime. Rezultatul acestei operații au fost cele trei grupe de categorii clasice. În cazul fiecăreia, gândirea a îmbrățișat alt „punct de vedere”, ajungând, cu Kant, să descopere înseși condițiile care fac posibilă cunoașterea. Cu aceasta însă, descrierea lumii, ca lume a lucrurilor, s-a încheiat. Noica numește categoriile tradiționale „trepte ale realului”, tocmai pentru că ele au în vedere, spun sau predică ceva despre lucruri (*res*). Dar lucrurile, reamintește filosoful, sunt instabile, ca și conștiința care le sondează. „Dispărem și noi și lucrurile” spune Noica, continuând însă: „Dar s-ar putea să ne reinteagrăm în altceva, iar atunci înseamnă că de la început am fost prinși în sau definiți de

⁴⁷ C. Noica, *Tratat de ontologie*, p. 70, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 234.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 73 (237).

altceva, în care la capăt ne strămutăm”⁴⁹. Această observație este o promisiune pentru filosofie, care este singura în stare să treacă dincolo de domeniul lucrurilor (rezervat științelor) pentru a „citi ceva în decesul lucrurilor”⁵⁰.

De aici intrăm însă în domeniul ființei de a doua instanță, semnalat, spune Noica, de orice tentativă de supraviețuire. Lucrurile sunt și supraviețuiesc în elementul lor, unde reușesc sau nu să își îndeplinească rolul: „Când lucrurile pier, ele se întorc la ceea ce *erau*, la realitatea în care au fost, respectiv în sânul căreia au devenit. Ele se întorc la elementul lor. Dar dacă, pierind, lucrurile *nu* eliberează ființă, sau eliberează una *sub* nivelul lor de ființare, ele sunt un rebut al ființei secunde”⁵¹. Realitatea în sânul căreia devin lucrurile este, așadar, elementul lor.

În *Tratat de ontologie*, Noica a așezat un „Excurs despre element”, în care își explicitează viziunea făcând apel la o carte a lui Ernst Cassirer⁵². Cassirer discută conceptul de substanță (antic) și pe cel de funcție (modern). Nici unul nu este potrivit, după Noica, elementului. Dispariția lucrurilor se petrece în ceva subzistent, pe de o parte. În același timp, elementul manifestă funcționalitate, fără ca din acest motiv să fie o pură țesătură de relații. Acest concept intermediar, elementul, este numit de Noica *mediu*. El nu este vizibil din cauza saltului pe care, în mod obișnuit, îl facem, prea brusc, de la concret la abstract. Nu mai efectuăm de fiecare dată operațiile necesare abstractizării, tocmai pentru că am obținut abilitatea de a le efectua. Le subînțelegem. Sacrificând obișnuința noastră de a face acest salt, putem întrezări, într-adevăr, mediul.

Mediul, așa cum îl înțelege Noica, nu este simpla ambianță, în sensul curent al termenului. Filosoful reamintește faptul că suntem obligați să recurgem la unități cuprinzătoare în sânul realului pentru a putea înțelege individualul și populațiile. Aceste unități cuprinzătoare sunt mediile. Ele se întâlnesc peste tot în realitate, deși „adevărata împărăție a elementului o oferă lumea omului”⁵³. Elementul este anterior realităților individuale pe care le găzduiește, deși nu neapărat în ordine temporală. Elementul este *a priori*, ca „temei de ființare”⁵⁴.

O definiție a elementului întâlnim la Noica sub forma următoare: elementul este „orice mediu exterior ce poate deveni mediu interior”⁵⁵. Definiția evidențiază atât substanțialitatea (pe care o aduce cu sine mediul), cât și funcționalitatea (pe care „conversiunea” mediului extern sau ambianței în mediu intern o sugerează) elementului.

Deși termenul „element” are la Noica un sens precis, apelul la contribuțiile înaintașilor nu poate fi ocolit. Filosoful se străduiește să deosebească clar concepția

⁴⁹ C. Noica, *Tratat de ontologie*, p. 163, în *Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 328 (în numerotarea continuă).

⁵⁰ *Loc. cit.*

⁵¹ *Loc. cit.*

⁵² *Ibidem*, p. 169 (333).

⁵³ *Ibidem*, p. 172 (336).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 172 (336).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 175 (339).

sa de cea a presocraticilor. Elementele acestora (*stoicheia*) nu erau considerate în ele însele, ci numai în lucruri. Doar Parmenide pare să facă excepție⁵⁶, numai că Ființa lui, proiectată în absolut, nu mai regăsește ființa din lucruri. Parmenide, după Noica, este în situația „excesului de puritate”⁵⁷.

Ca exemple de elemente în istoria filosofiei, Noica mai numește Ideile platoniciene, formele substanțiale ale lui Aristotel, rațiunea stoică, monada leibniziană ș.a.m.d., ceea ce, cum el însuși observă, este cam întreaga istorie a gândirii. Cu elementul, trecem dincolo de realitățile obișnuite, spre „altă putere decât cea a realului”. Elementul unei realități este denumit de Noica și *Ideea* unei realități⁵⁸.

Cu elementele se deschide o nouă perspectivă asupra realității. Realitatea, așa cum o vede Noica, este una în care legile se nasc, nu sunt date. Acest mod de a vedea legile (care nu este abstract, spre deosebire de celălalt) este făcut posibil prin intervenția elementului. Ca și legile, care se dezvoltă sub ocrotirea elementelor, elementele însele suferă transformări, nu sunt imuabile. Transformarea lor duce la transformarea a „tot ce este în afara noastră, *cu noi laolaltă*”⁵⁹.

Diferitele discipline filosofice studiază elementele cu mijloacele lor specifice. Filosofia istoriei, filosofia culturii analizează un element sau altul, îl formalizează, filosofează asupra lui. Dar ontologia (care la Noica are sensul propriu filosofiei⁶⁰) este singura capabilă să treacă dincolo de unul sau altul dintre elementele regionale, spre cele ultime. Capacitățile ontologiei nu au fost întotdeauna exploatate cum se cuvine, ontologic. De aceea, Noica stabilește ca scop al ontologiei reamintirea ființei. Uitarea ființei, datorată „privirii nefilosofice” cu care ființa a fost investigată, este o temă care apare și la Heidegger. De fapt, Noica îl și citează pe Heidegger printre cei care au încercat să „regăsească” ființa⁶¹, deschizând o problemă importantă pentru teoria sa a elementului, aceea a relației elementului cu subiectivul și obiectivul. Noica nu respinge ceea ce numește subiectivismul modern, deschis de Kant prin descoperirea domeniului transcendentalului. Cu transcendentalul apare posibilitatea ca subiectivul să primeze, el nemaifiind un simplu eu, un individual. Subiectivitatea iese din locul modest care îi fusese rezervat până la Kant, putând trimite până la absolut. Subiectivul și obiectivul sunt împletite. Lumea *este* subiectivă, tot așa cum este obiectivă. Lumea omului este alcătuită din elemente. Lucrurile care ne apar sunt ale conștiinței individuale, ceea ce

⁵⁶ *Ibidem*, p. 167 (331).

⁵⁷ *Loc. cit.*

⁵⁸ Elementul (*Ideea*) transferă realitatea în ființă, ceea ce face ca elementului să nu-i fie proprie devenirea, ea revenind lucrurilor (de altfel, elementul este *Idee*). Căpătând determinații, el se îmbogățește însă, ceea ce face ca *Ideea*, la Noica, să aibă un înțeles special, pe care nu-l descriem aici (vezi *Tratat de ontologie*, p. 168, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 332).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 172.

⁶⁰ De numeroase ori, Noica reia ideea că filosofia, care a pornit de la ființă, se reîntoarce acum la ea. Golită de obiectele sale, care au revenit pe rând câte unei științe, filosofia regăsește ființa. Ea nu mai este aceeași cu cea a lui Platon, aflându-se cu aceasta în raport de contradicție unilaterală.

⁶¹ C. Noica, *op. cit.*, p. 174 (338).

înseamnă și că predicatul universal, care se referă la lucruri, țin tot de conștiința individuală. Aceasta este diferența dintre categoriile clasice și cele ale elementului (căci există categorii ale elementului, din moment ce elementele se pot *clasifica* în regionale și ultime): în timp ce primele țin de conștiința individuală, celelalte țin de această subiectivitate înțeleasă în tradiție kantiană.

Faptul că tabelele categoriale tradiționale nu pot da seamă de lumea elementelor nu le diminuează importanța. Elementele *nu* sunt lucruri, ci *fac cu puțință* lucrurile, cu care suntem mereu în contact și pe care le putem clasifica. Elementele fac cu puțință deci și categoriile tradiționale. Un om de știință, preocupat de lucruri, va putea ignora foarte bine, fără a avea de pierdut, elementele. Filosofia se ocupă însă de ele.

Foarte succint și precis Noica descrie categoriile tradiționale: „Categoriile tradiționale, așadar, indică: ce se spune despre lucruri în general (cele ale lui Platon – n.n.), ce se spune în particular (Aristotel – n.n.), ce se spune despre ele în chip reflectat (cele kantiene – n.n.)”⁶². Avem un sistem încheiat, dar care nu este valabil pentru elemente. „Construit” după măsura lucrurilor, care au câteva note distincte (unitate, impenetrabilitate, limitare, particularitate, abstracțiune), acest mare tablou vedește cel mai bine *deosebirea* dintre lucruri și elemente. Elementul nu este o unitate, ci este Unu, limitația lui nu limitează. Rigidității lucrului, elementul îi opune fluiditatea (care nu este instabilitate, elementul neavând devenire). Elementul este universal, lucrul este particular. Generalității abstracte (dată tocmai de categorii) a lucrului îi corespunde o generalitate concretă: a elementului.

Elementele alcătuiesc un univers distinct, o „împărăție” a lor. Ele nu sunt însă transcendente, nu se găsesc într-o lume separată, ca ideile platoniciene, a căror izolare în propria lor lume Noica o deplânge. Realul este o încrucișare a elementelor, este un *spațiu ontologic*, ceea ce înseamnă că elementele sunt *aici*, susțin lucrurile, acestea din urmă nu participă la ele, ca în vechiul model.

Categoriile elementului, în număr de cinci, sunt: (1) Unu multiplu; (2) Totalitate deschisă; (3) Limitare ce nu limitează; (4) Comunitate autonomă; (5) Real-posibil-necesarul. Dintre toate, cea mai importantă este cea a Unului multiplu. Ea singură, spune Noica, poate ține locul unui întreg tabel categorial. Și ea arată de ce caracteristica oricărui element este de a se distribui fără să se împartă. Unul multiplu are două aspecte categoriale: *situația* și *partea-tot*. „Situația este un aspect categorial pentru element, în măsura în care acesta, ca Unu multiplu, nu este de găsit *decât* în distribuția sa”⁶³. Orice situație particulară are ordine și simetrie, astfel că, din perspectiva elementului, nu se găsesc obiecte dispartate, ci o lume întreagă, cu legile și stările ei.

Al doilea aspect categorial, *partea-tot*, duce cu gândul la principiul individuației. *Partea-tot* (holomerul) permite distribuția Unului, așa cum în orice

⁶² *Ibidem*, p. 201 (365).

⁶³ *Ibidem*, p. 203 (367).

individ poate fi regăsită specia din care face parte. Această distribuire nu diminuează cu nimic ceea ce se distribuie; ceea ce se distribuie se îmbogățește cu tot ce apare particular în distribuit.

Celelalte patru categorii ale elementului își au originea în tabloul kantian, care le prefigurează. Pe de altă parte, ele pot fi obținute din Unul multiplu care, și el, ar putea fi descoperit în unitatea sintetică de aperccepție a lui Kant. El nu mai este însă unitate, ci Unu.

Din felul de a fi al elementului izvorăște a treia categorie a sa: limitația care nu limitează. De asemenea, elementul, ca mediu, permite să se vorbească despre a patra categorie a sa: comunitatea autonomă. Tot ce se dezvoltă în mediul comun își păstrează autonomia, nu față de element, ci de celelalte obiecte din mediu.

În sfârșit, elementul unifică realul, posibilul și necesarul într-o mare categorie. Mediul este real, permite ca realul să poată suferi transformări, care capătă prin ele însele necesitate.

2. ÎNTEMEIEREA CATEGORIILOR ELEMENTULUI ȘI TABLOUL CATEGORIILOR KANTIENE

Deoarece nici la Platon și nici la Aristotel nu întâlnim vreo trimitere la Unul multiplu, nici una dintre categoriile lor nu poate trece asupra categoriilor elementului⁶⁴. Abia la Kant se prefigurează ceva care va trimite spre categoriile elementului.

Așa cum arătam mai sus, tabelul kantian suferă, în interpretarea lui Noica, unele transformări. Cea care interesează în cea mai mare măsură pentru categoriile elementului este reorganizarea celor douăsprezece concepte pure în trei grupe de câte patru, care revin nu titlurilor clasice (cantitate, calitate, relație și modalitate), ci celor trei termeni puși în joc de Noica: devenire, devenire întru ființă și ființă.

Se observă ușor că, în afară de categoria Unului multiplu (care și ea trimite la unitatea conștiinței), celelalte patru categorii ale elementului sunt modificări ale ultimei categorii de la fiecare titlu al lui Kant: totalitatea grupei cantității devine totalitate deschisă la Noica. Limitația (ultima categorie a calității) este categoria elementului limitație care nu limitează, comunitatea (din grupa relației) se transformă în comunitate autonomă la Noica. O situație specială se ivește la modalitate, pe care Noica o transformă în întregime într-o categorie a elementului: real-posibil-necesarul. Dar grupa modalității, arăta Noica, era cea mai apropiată de problematica ființei. Acum, ea trece în întregime asupra elementului.

După cum se știe, situația celei de-a treia categorii la Kant este specială: ea rezultă din primele două, prin sinteză. Aceasta îndreptățește opinia că a treia categorie este oarecum mai vastă decât primele două sau, dacă nu, în orice caz, ea poate fi o deschidere spre exercițiul rațiunii, care preia noțiunea oferită de ultima categorie și îi dă

⁶⁴ C. Noica, *Tratat de ontologie*, p. 204, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 368.

un sens nou. Totalitatea kantiană era o totalitate de sinteză, cantitativă. Totalitatea deschisă este una de întreg, spune Noica, și ea iese din înțelesul strict cantitativ pe care îl avea la Kant, având și înțeles calitativ, și chiar relațional.

Limitația ce nu limitează este, poate, cea mai cunoscută categorie a lui Noica. Pe bună dreptate este așa, întrucât virtuțile ei sunt neobișnuite. Ea explică foarte convingător modificările calitative care apar în sânul elementului. Din perspectiva intelectului, vechea categorie kantiană a limitației era modestă, dar rolul ei, după Noica, a fost foarte important în realitate, deoarece ea a dat sugestia limitației ce nu limitează.

Și celelalte două categorii de sinteză ale lui Kant „alunecă” spre categoriile elementului corespunzătoare. Se poate spune că izvorul categoriilor elementului este tabelul kantian. Acesta este filtrat cu ajutorul termenilor lui Noica.

Modul în care categoriile elementului rezultă din cele kantiene evocă triadele hegeliene, iar rezultatul este similar. La Noica este vorba și despre o schimbare de perspectivă față de Hegel, înlesnită de termenii puși în joc de el: devenirea, devenirea întru ființă și ființa. De acești trei termeni depinde transferul operat de Noica. Dar fără tabelul kantian ei nu au conținut. Se poate spune, așadar, că cele cinci categorii ale elementului se întemeiază pe tabloul kantian. În același timp, ele au un domeniu mult mai vast de aplicabilitate. Categoriile lui Kant sunt numai cazuri particulare ale categoriilor elementului, care au valabilitate numai întrucât privesc lucrurile sau, în terminologia kantiană, fenomenele.

Categoriile elementului se aseamănă mult și cu cele platoniciene. Ele nu mai sunt predicamente. Se raportează la elemente asemănătoare cu categoriile platoniciene, în ceea ce privește lucrurile. Astfel capătă sens propoziția lui Noica din *Douăzeci și șapte trepte ale realului*: „ajunsă de la ființă la necesitate, după 27 de trepte, conștiința vede că toate se destramă din nou, cufundându-se într-o admirabilă lume a începuturilor”⁶⁵. Și, de asemenea: „Totul provoacă azi gândirea să-și dea noi categorii, să-și regândească *ideea*, să se regândească pur și simplu drept gândire”⁶⁶.

3. DEDUCȚIA CATEGORIILOR ELEMENTULUI

Deducția categoriilor elementului este rezumată la Noica în următorul pasaj din *Tratatul de ontologie*: „Prima categorie (este vorba de Unul multiplu – n.n.) le comandă pe toate celelalte (spre deosebire de tablourile tradiționale, unde categoriile au ca și o independență axiomatică) și le transformă în modulații ale ei însăși. Dacă însă le privim drept categorii autonome, atunci toate patru au o perfectă *deducție* din cea dintâi. Nu este deducție *transcendentală*, căci nu de subiect transcendental poate fi vorba într-o ontologie, dar este una la propriu *metafizică*, și anume:

⁶⁵ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, ed. cit., p. 9.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 115.

Unul multiplu, manifestat și specificat, este: din perspectiva exteriorității o totalitate deschisă; dintr-a interiorității, o limitare ce nu limitează; din perspectiva condiționării exterioare este autonomie; dintr-a condiționării interioare este real-possibil-necesitate⁶⁷.

Cu privire la aceasta, două observații generale:

1. Preeminența Unului multiplu trimite la Ființa platoniciană. Ca și la Platon, ea vedește o anumită suficiență, celelalte categorii fiind specificări ale ei. Numărul categoriilor elementului coincide cu numărul celor platoniciene, ceea ce îndreptățește un paralelism. Așa cum, la Platon, ființa trimite spre stare și identitate, pe de o parte, și spre mișcare și alteritate, pe de alta, și la Noica Unul multiplu duce spre totalitate deschisă și autonomie, pe de o parte, și spre limitare ce nu limitează și real-possibil-necesitate, pe de alta. Totalitatea deschisă fiind un întreg, are nota autonomiei, iar limitația ce nu limitează are valoare pentru real, posibil și necesar. Există și o ierarhizare a categoriilor elementului, ca și a celor platoniciene. La Platon, starea și mișcarea sunt mai aproape de ființă și condiționează celelalte două categorii (identitatea, respectiv alteritatea), ceea ce se întâmplă și la Noica.

Se poate vorbi, așadar, despre o similitudine arhitecturală. În ceea ce privește conținutul, lucrurile nu stau așa. Noica consideră domeniul elementelor mai vast, incluzând și schema platoniciană: realul anorganic. Categoriile elementului, în plus, nu sunt genuri, așa cum erau cele ale lui Platon.

2. Faptul că există o deducție a categoriilor elementului trimite la Kant, singurul dintre cei trei filosofi care a reușit să deducă categoriile sale. *Critica rațiunii pure* amintește deducția metafizică a conceptelor pure ale intelectului și oferă deducția transcendențială. Noica discută despre ele în *Încercare asupra filosofiei tradiționale*⁶⁸. Deducția metafizică (numită așa în treacăt de Kant) nu este decât „firul conducător” pe care Kant îl folosește în aflarea conceptelor pure. Categoriile nu rezultă deci dintr-o „idee” a întregului și, de aceea, consideră Noica, această deducție, deși aparent îndeplinește condițiile formale, nu este într-adevăr o deducție. Cea transcendențială, adevărată deducție, pornește de la principiul că posibilitatea experienței este condiționată de categorii, care unifică diversul experienței cu ajutorul sintezei date de imaginație. Totul depinde de unitatea sintetică originară de a percepție, care este identică cu intelectul. Aceasta, arată Noica, nu poate explica unitățile care sunt categoriile.

Aceasta este opinia lui Noica cu privire la deducția kantiană. Cum arată propria deducție operată de Noica? Ca deducție a unor categorii care nu aparțin transcendențialului, este o noutate. Ea este, așa cum afirmă Noica, o deducție metafizică. La Noica, esențial este Unul multiplu. El stă și ca principiu după care se

⁶⁷ C. Noica, *Tratat de ontologie*, p. 207, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 371.

⁶⁸ C. Noica, *Încercare asupra filosofiei tradiționale*, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 58–60.

desfășoară deducția, și ca idee a întregului din care rezultă categoriile. Deducția este metafizică în sensul că autorul ei nu face apel la caracteristicile elementului, ale căror categorii sunt cele cinci. Ea nu este transcendentă, lipsind subiectul transcendent. Totuși, subiectivitate găsim și în lumea elementului care, în majoritatea cazurilor, aparține naturii reflectate și omului. Numai că este dezlegată de condiționările individuale.

* * *

Cercetarea categoriilor tradiționale, întreprinsă de Noica, poate fi urmărită pe două direcții principale, care se află în strânsă interdependență:

1. evaluarea istoriei filosofiei – într-un sens larg, din care fac parte fenomene culturale foarte diferite, de la literatură până la știință – și degajarea elementelor care dau unitate acestor fenomene;

2. fundamentarea unei noi viziuni, unitare, cu privire la cultură și lume, care în cele din urmă se desprinde de tradiție și încearcă să-i dea acesteia un sens.

Concepția lui Noica s-a cristalizat lent, dar sigur, filosoful stăruind asupra aceluiași probleme vreme îndelungată. În *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, care apare în 1969, întâlnim o primă aproximare a ceea ce vor fi, în *Tratatul de ontologie* din 1981, categoriile elementului. *Epilogul la Douăzeci și șapte trepte...* conține următorul pasaj: „Din tot tabloul categoriilor, numai limitația ce nu limitează poate spune ceva despre ea (despre undă – n.n.). Categorii noi se vor naște, atunci, sub sugestia ei: o stranie categorie a spontaneității dirijate, care de pe acum pare să comande lumea omului, în locul cauzalității simple; o categorie a comuniunii, comunicativității sau comunicației, în locul simplei comunități; cine știe ce categorii ale complementarității sau ale câmpului, ale lui acum și oricând”⁶⁹.

Aceste categorii sugerate de Noica sunt și ele modificări ale tabloului kantian, diferite de ceea ce vor fi în final categoriile elementului, care beneficiază de deducția lor metafizică. Categoria Unului multiplu nu apare aici, deși Noica o menționează indirect, iar preocuparea lui pentru ea este veche. Încă din 1942, Noica scria despre relația dintre Unu și multiplu⁷⁰. Abia în *Tratat de ontologie* concepția lui cu privire la element, la categoriile lui și la cele clasice va lua forma definitivă. *Douăzeci și șapte trepte ale realului* furnizează motivul care dă greutate cercetării sale, un motiv care a prilejuit reflecția multor gânditori ai veacului nostru, din păcate prea des pornind de la cel de-al doilea termen: relația dintre filosofie și știință.

Știința a realizat – în ultimul timp, dacă ținem cont de ritmul evoluției celor douăzeci și șapte de trepte – succese spectaculoase. Ea a ajuns la a pune în discuție

⁶⁹ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte...*, ed. cit., p. 117.

⁷⁰ Cf. *Izvoare de filosofie*, Culegere de studii și texte îngrijită de Const. Floru, Const. Noica și Mircea Vulcănescu, București, Editura „Bucovina” I. E. Torouțiu, p. 233–241.

însăși existența filosofiei, din care s-a desprins. Pentru filosofie, această situație solicită o reacție, cu atât mai mult cu cât nevoia științelor de fundamentare, dovadă a maturității lor, a prilejuit iarăși apelul la resursele ei. Știința este cea care provoacă filosofia să-și dea noi categorii, subliniază Noica în *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, iar, mai târziu, în *Tratat de ontologie* distinge provocarea științei de autoritatea ei în filosofie: „Când astăzi știința biologiei dezvăluie fenomenul vieții, cu un Monod în «Hasard et nécessité», drept o individualizare accidentală pe Terra, iar umanitatea în întregul ei drept «un nomad» rătăcind în cosmos, ea nu face decât să dea expresie, cu argumente pozitivist științifice și cu tonul categoric corespunzător, neputinței de a descrie ființa vieții printr-o singură ipostază a ei, individualul în cazul de față”⁷¹.

Perspectiva filosofică, după Noica, nu poate accepta ontologicul „anecdotic” decât cu prețul autosuspendării. Dimpotrivă, după Monod, o asemenea atitudine capătă calificativul de „animism”⁷². Prin „animism”, Monod înțelege transferul operat de om – ființă înzestrată cu un „proiect” – de la sine către natură, transfer care a însoțit toate eforturile speculative ale omenirii. Acest transfer ar sta la baza „vechii alianțe”, pe care omul a încheiat-o cu natura. Sarcina care revine științei este, în acest caz, înlocuirea „vechii alianțe” cu o viziune nouă, de esență pozitivistă.

Numai că, așa cum misiunea științei nu este perfecționarea tehnologică (de ale cărei efecte nedorite a fost totuși învinuită), nici scopul filosofiei nu este restabilirea unei alianțe între om și mediul său. În viziunea lui Monod, „spiritul” apare, degradat, sub forma „animismului”; dar, de fapt, cele două au prea puțin în comun. Filosofia nu a „însuflețit” lumea, deși este adevărat că există filosofi care au intenționat aceasta. În ceea ce-l privește pe Noica, el nu poate fi calificat ca „animist” din moment ce categoriile sale, care privesc lumea elementului, își au originea în categoriile kantiene, care sunt categorii ale intelectului, deci ale conștiinței. Or, nu se poate spune, la Noica, că *lumea* are conștiință, că lumii îi pot fi aplicate nemijlocit categoriile elementului, ignorând rolul jucat de tabelele tradiționale. Categoriile elementului nici măcar nu au în vedere lucrurile.

Pe de altă parte, ținând cont că scopul declarat al lui Noica este redefinirea *rațiunii*, explicarea reconstrucției sale numai prin apel la instrumentele intelectului este insuficientă.

Prin interpretarea și integrarea categoriilor tradiționale, istoria filosofiei, sau numai o parte importantă a ei, capătă un sens, dar nu și finalitate. Gândirea se oprește o clipă din drumul ei, descoperind lumea elementelor, dar se poate spune că abia de acum înainte își începe exercițiul ei propriu. Între cele trei tabele tradiționale se poate face în continuare distincție, ele nu „dispar” în categoriile elementului, deși conduc spre ele.

⁷¹ C. Noica, *Tratat de ontologie*, p. 103, în *Devenirea întru ființă*, ed. cit., p. 267.

⁷² J. Monod, *Hazard și necesitate*, traducere de S. Săraru, București, Editura Humanitas, 1991, p. 35.

Tabelul platonician are cele mai puternice asemănări cu cel al lui Noica. Deși Noica stabilește că tabelele tradiționale se ocupă de lucruri, cel al lui Platon face excepție, deși, așa cum am văzut, admite și el un mod „figurat” de a fi pus în relație cu realul anorganic. Dimpotrivă, categoriile aristotelice se potrivesc perfect modelului propus de Noica. La Aristotel se întâlnește fenomenul scindării tabelului; Noica descoperă în el modalitatea devenirii și cea a devenitului, precum și organizarea într-un câmp al interogativității care trimite de la logic către ontologic, domeniul urmărit de Noica. În tabelul aristotelic devenirea ține de substanță, iar acest fapt – neobișnuit la comentarii lui Aristotel – dă sugestia unui început de subiect, ceea ce pune lista aristotelică în legătură cu tabelul kantian, al naturii reflectate de către conștiință.

Tabloul kantian joacă la Noica un rol dublu: el este punctul final al ascensiunii materiei către conștiință de sine, dar în același timp este începutul sondării unei lumi noi, cea a elementului. „Lectura” lui Kant avansează la Noica prin raportare la Hegel. Noica reabilitează rațiunea, compromisă de critica lui Kant, și vizează în același timp o nouă modalitate a dialecticului, a cărei caracteristică este circularitatea. Circularitatea este, după el, singura mișcare dialectică acceptabilă. Ea dispune de sens, nu este o simplă translație „de la – la”, și nici nu implică o infinitate goală, de tipul devenirii întru devenire. Devenirea întru ființă, însoțită de conștiința de sine, obligă gândirea să revină asupra sieși.

Alăturarea, surprinzătoare, a trei tabele categoriale aparent distincte și eterogene este la Noica pe deplin justificată. Avem de-a face cu mai mult decât un simplu „punct de vedere”; el este creatorul unui nou *sistem*, în care se regăsesc disciplinele tradiționale, și în primul rând ontologia, „nucleul tare” al filosofiei lui. Din punct de vedere sistematic, este imposibil să analizăm separat cele trei tabele categoriale clasice, *fără* să nedreptăm întregul. Nevoia de sistem este justificată de Noica prin nevoia de a păstra unitatea gândirii care cercetează mulțimea fenomenelor. Unificarea acestor „dissecta membra” este sarcina filosofiei, în măsura în care ea reușește să se ridice până la *rațiune*. A descoperi „rațiunea de a fi” a lumii, ca și a lumii reflectate, este sarcina gândirii. Ființa însă nu este de la început Unul și Totul, precum cea parmenidiană, ci este răspândită în lucruri, de unde trebuie recuperată. Noi însă, întrucât ne referim la lucruri, ne folosim de categoriile prin care acestea au fost înțelese. Astfel că, în concepția lui Noica, investigarea categoriilor clasice constituie un fel de analiză pregătitoare a problemei ființei, singura care i-a rămas filosofiei, cum spune el, dar cu care ea poate recupera totul.